

Pedagogická orientace

Studie

Petr Novotný, Vanda Janštová,
Karolína Kotvaltová Sezemská, Romana Schubertová

Formální analýza národních odborných časopisů
na příkladu didaktiky biologie a pedagogiky

Jana Straková, Jana Korábová,
Kamila Brožová, Jaroslava Simonová

Představy o budoucnosti u žáků
odlišných středoškolských programů

roč. 31/3
2021

Předseda redakční rady a vedoucí redaktor: Eva MINAŘÍKOVÁ (Masarykova univerzita)

Redakce: Pavlína ČÁSTKOVÁ, Univerzita Palackého v Olomouci, Lenka KAMANOVA, Mendelova univerzita v Brně, Kateřina LOJDOVÁ, Masarykova univerzita, Jana MAJERČÍKOVÁ, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Ondřej ZABLOUDIL PECHNÍK, Masarykova univerzita, Jana POLÁCHOVÁ VAŠTATKOVÁ, Univerzita Palackého v Olomouci, Jan SLAVÍK, Západočeská univerzita v Plzni, Petr URBÁNEK, Technická univerzita v Liberci, Marta RYBIČKOVÁ, Masarykova univerzita (administrace)

Adresa: Pedagogická orientace, Institut výzkumu školního vzdělávání PdF MU, Poříčí 31, 603 00 Brno, e-mail: minarikova@ped.muni.cz

Redakční rada (české vydání): Tomáš ČECH, Univerzita Palackého v Olomouci, Jana DOLEŽALOVÁ, Univerzita Hradec Králové, Jana DVOŘÁČKOVÁ, Masarykova univerzita, Petr FRANIOK, Ostravská univerzita v Ostravě, Peter GAVORA, Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Tomáš JANÍK, Masarykova univerzita, Marcela JANÍKOVÁ, Masarykova univerzita, Dana KASPEROVÁ, Technická univerzita v Liberci, Ondřej KAŠČÁK, Trnavská Univerzita v Trnavě, Dana KNOTOVÁ, Masarykova univerzita, Jana KOHNOVÁ, Univerzita Karlova v Praze, Tomáš KOHOUTEK, Masarykova univerzita, Petr NAJVAR, Masarykova univerzita, Milan POL, Masarykova univerzita, Jiří PROKOP, Univerzita Karlova v Praze, Karel RÝDL, Univerzita Pardubice, Irena SMETÁČKOVÁ, Univerzita Karlova v Praze, Vladimír SPOUSTA, nezávislý expert, Iva STUHLÍKOVÁ, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Jiří ŠKODA, Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, Petra ŠOBÁŇOVÁ, Univerzita Palackého v Olomouci, Vlastimil ŠVEC, Masarykova univerzita, Hana VOŇKOVÁ, Univerzita Karlova v Praze, Vojtěch ŽÁK, Univerzita Karlova v Praze

Mezinárodní redakční rada (anglické vydání): Inger Marie DALEHEFTE, University of Agder, Norsko, Michaela GLÄSER-ZIKUDA, Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Německo, Ondřej KAŠČÁK, Trnavská univerzita v Trnavě, Slovensko, Anke WEGNER, Universität Trier, Německo

Pokyny pro autory: Pedagogická orientace uveřejňuje příspěvky spadající do kategorií: teoretické studie, empirické studie, přehledové studie (přibližně 45 000 znaků včetně mezer), diskusní příspěvky (27 000 znaků), zprávy (9 000 znaků) a recenze (9 000 znaků). Studie jsou strukturovány do podkapitol a sestávají zpravidla z těchto částí: abstrakt (v délce max. 1 200 znaků včetně mezer), klíčová slova, abstract v anglickém jazyce (v délce max. 1 200 znaků včetně mezer), key words, úvod, stav řešení problematiky, použité postupy a metody, výsledky a jejich interpretace, diskuse, závěry a stručná informace o autorovi/autorech příspěvku.

Jednotlivé studie procházejí recenzním řízením typu „double-blind peer review“. Studie jsou recenzovány vždy dvěma odborníky na dané téma, redakce uchovává autory i recenzenty ve vzájemné anonymitě. Ostatní příspěvky (diskuse, zprávy, recenze) posuzuje redakce. Podrobné pokyny pro autory a informace k recenznímu řízení jsou k dispozici na <https://journals.muni.cz/pedor>

V časopise jsou uveřejňovány pouze původní práce, které dosud nebyly publikovány a nejsou odevzdány jinde k publikování (např. v jiném časopisu, sborníku nebo monografii).

Pedagogická orientace respektuje mezinárodní Kodex jednání a pokyny pro dobrou praxi pro editory vědeckých časopisů Komise pro publikační etiku (COPE), Etický kodex České pedagogické společnosti a Etický kodex České asociace pedagogického výzkumu.

Pedagogická orientace (ISSN 1211-4669 print; ISSN 1805-9511 on-line; reg. č. MK ČR E 20166). Vydává Česká pedagogická společnost, o. s., Poříčí 538/31, 639 00 Brno, IČ 00444618, ve spolupráci s Masarykovou univerzitou. Vychází 4 čísla ročně. Sazba: Mgr. Monika Foltánová; písmo: Cambria, NimbusSanL, Syntax; tisk: Papír a tisk, s.r.o., Heršpická 800/6, 639 00 Brno; jazyková korektura: Mgr. Tereza Češková, Ph.D., Mgr. Ondřej Pechník. Předplatné je možné objednat prostřednictvím formuláře na <https://journals.muni.cz/pedor>. Vydávání časopisu je podporováno Radou vědeckých společností ČR. Náklad: 350 výtisků.

Cena jednotlivého výtisku: 120 Kč. Cena ročního předplatného (4 čísla): 460 Kč, pro předplatitele ze zahraničí 30 EUR, obojí je včetně poštovného. Cena inzerce: 6 000 Kč / 1 tisková strana.

Plné texty studií (od roku 1999) jsou k dispozici na <https://journals.muni.cz/pedor>

Časopis je zařazen mimo jiné v následujících databázích: Seznam recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR, ERIH PLUS, DOAJ, Educational Research Abstracts Online (Taylor & Francis), EBSCO Education Source, CEJSH, ProQuest.

Obsah

Editorial: Co se čte a co se nečte? (*Eva Minaříková*) 3

Studie _____ 5

PETR NOVOTNÝ, VANDA JANŠTOVÁ, KAROLÍNA KOTVALTOVÁ SEZEMSKÁ,
ROMANA SCHUBERTOVÁ: Formální analýza národních odborných časopisů
na příkladu didaktiky biologie a pedagogiky 5

JANA STRAKOVÁ, JANA KORÁBOVÁ, KAMILA BROŽOVÁ, JAROSLAVA SIMONOVÁ:
Představy o budoucnosti u žáků odlišných středoškolských programů 38

Diskuze _____ 58

ŠÁRKA VELHARTICKÁ: Čeští žáci v zahraničí aneb proč není možné skládat
přezkoušení na českých gymnáziích 58

Contents

Editorial: What is read and what is not? (<i>Eva Minaříková</i>)	3
Articles	5
PETR NOVOTNÝ, VANDA JANŠTOVÁ, KAROLÍNA KOTVALTOVÁ SEZEMSKÁ, ROMANA SCHUBERTOVIÁ: Formal analysis of national scientific journals: The case of the didactics of biology and pedagogy.....	5
JANA STRAKOVÁ, JANA KORÁBOVÁ, KAMILA BROŽOVÁ, JAROSLAVA SIMONOVÁ: Future expectations of upper secondary students in different tracks	38
Discussion	58
ŠÁRKA VELHARTICKÁ: Czech students Living abroad and why it is not possible for them to take end-of-year examinations at Czech secondary schools	58

Editorial: Co se čte a co se nečte?

Inspirací k napsání tohoto editoriale byl paradoxně situace, v níž inspirace chyběla. Některé editoriale vznikají na základě brilantní myšlenky, kterou autor má potřebu komunikovat své komunitě. Jiné vznikají jako souhrn daného (zpravidla speciálního) čísla. A jiné se píšou jen proto, že číslo bez editoriale vzniknout nemůže. To byl i případ tohoto. Autorka seděla s hlavou v dlaních a snažila se přijít s myšlenkou, která osloví; s editorialem, který má co říct. A v tom kolegyně praví: „A čte ty editoriale vůbec někdo?“

V mém světě je editorial čtení k ranní kávě. Obecně jej mám spojen spíše s tištěnou formou časopisu. Otázkou ale je, nakolik je tištěná forma časopisu momentálně čtena a jakým způsobem. Čtou se ještě odborné časopisy od první do poslední stránky? Nebo si vybíráme jen to, co nás zaujme z obsahu? Nebo vlastně ani obsah nepotřebujeme, protože ke konkrétnímu hledanému textu se dostaneme přímo z Googlu?

Způsoby čtení tištěné verze časopisu by byly dobrým námětem pro výzkum. V českém prostředí mi takový není momentálně znám¹. Co se týče online verze, takový průzkum lze z pozice vedoucího redaktora díky redakčnímu systému provést během několika minut. Jak to tedy je? Co se čte a co se nečte?

V online verzi *Pedagogické orientace* se nejvíce čtou studie, pak diskuse, recenze, zprávy a nakonec (jak věštila kolegyně) editoriale. Jak jsme k tomu závěru došli? Pomocí redakčního systému jsme si zjistili (ke konci roku 2021) počet zhlédnutí pdf souborů u jednotlivých textů za celou dobu, co jsou dostupné online v našem redakčním systému²; ty jsme rozdělili do žánrů³ a poté spočítali průměr. Šlo nám jen o stručný náhled, metodika nebyla nijak sofistikovaná (nebrala např. v potaz „stáří“ textu ve smyslu toho, jak dlouho byl dostupný online).

¹ Výzkumy věnující se časopisům obecně ale existují – příkladem je text Novotného a kol. v tomto čísle.

² Zhlédnutí souboru bylo zvoleno proto, že nás zajímalo „čtení“ – tedy nikoliv jen práce s abstraktem, který se objeví při návštěvě stránky daného textu na journals.muni.cz.

³ Musíme ale upozornit, že tato data jsou orientační. V online redakčním systému *Pedagogické orientace* byly v rubrice Recenze a v rubrice Zprávy dlouhou dobu texty publikovány jako celá sekce v jednom souboru – data za jednotlivé texty máme omezené. Zde jsme kalkulovali se zhlédnutím souborů pdf, které ale v některých případech v rubrice Zprávy a Recenze obsahují více textů.

Výsledky jsou nicméně zajímavé. Plný text studie je průměrně zobrazen 565×, kdežto plný text editoriale jen 231×. Na druhou stranu, editoriale se zdají mít stabilnější publikum – valná většina z nich má mezi 200 a 300 zhlédnutími (kromě tří hvězdných editorialů, které mají nad 450). Oproti tomu čtenářstvo studií se velmi liší – dva hvězdné texty mají kolem 8 000 zhlédnutí pdf souboru, 40 nejpopulárnějších studií má nad 2000, 150 nejpopulárnějších studií má nad 1 000 – a zbylých cca 1 000 textů zařazených do rubriky studie má méně než 1 000 zhlédnutí (pojetí této rubriky se za 30 let působení časopisu značně proměnilo; zde jsou data za všechny texty, které jsou takto v online systému zařazeny).

Je to hodně? Je to málo? Jak to mají jiné časopisy? To bohužel nevím – ale studie na toto téma by třeba mohla nasbírat spoustu zhlédnutí a stát se tak novým hvězdným textem.

Eva Minaříková

Formální analýza národních odborných časopisů na příkladu didaktiky biologie a pedagogiky¹

Petr Novotný¹, Vanda Janštová¹,
Karolína Kotvaltová Sezemská¹, Romana Schubertová²

¹ Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra učitelství a didaktiky biologie

² Univerzita Mateja Bela, Fakulta přírodních věd, Katedra biologie a ekologie

Redakci zasláno 16. 12. 2020 / upravená verze obdržena 22. 3. 2021 /
/ k uveřejnění přijato 13. 5. 2021

Abstrakt: Cílem výzkumu byla formální analýza národních odborných časopisů, a to na příkladu didaktiky biologie, doplněné o obecně pedagogické časopisy. Do výsledného výběru bylo zahrnuto 14 českých a sedm slovenských časopisů. O těchto periodikách byly z veřejně dostupných zdrojů shromážděny informace formálního charakteru. Tyto informace byly rozděleny do čtyř skupin: obecné aspekty, přístupnost, formální náležitosti rukopisů a indexace obsahu. Analýza zjištěných dat poukázala na některé nedostatky časopisů, jako je nízká technická vybavenost, nejednotnost citačních norem či slabiny v archivaci online časopisů. Analýza podobnosti časopisů ukázala výrazný rozdíl mezi časopisy, které jsou indexovány v databázích jako je Scopus či Erih+, potažmo i mezi českými a slovenskými časopisy. Mezi kritéria, v nichž byly značné rozdíly, patřila např. přístupnost bibliografických metadat, citační norma či užívání DOI. Ačkoliv mají formální náležitosti omezenou vypovídající hodnotu, identifikované shluky se jeví jako validní, a dobře odpovídají vnímání časopisů odbornou komunitou.

Klíčová slova: scientometrie, časopis, formální analýza, didaktika, biologie, pedagogika, Česká republika, Slovenská republika

Prohlášení o střetu zájmů

Petr Novotný, Vanda Janštová a Romana Schubertová pracují v redakci českého časopisu *Biologie-chemie-zeměpis*; tento faktor ovlivnil výběr výzkumného tématu pramenící z přirozené potřeby srovnávat a sledovat okolní časopisy; při sběru, analýze a interpretaci dat jsme postupovali maximálně objektivně.

¹ Výzkum byl finančně podpořen projektem Univerzity Karlovy UNCE/HUM/024 *Centrum didaktického výzkumu v přírodních vědách, matematice a jejich mezioborových souvislostech*.

Odborný časopis je vedle konferenčního setkání základním prostředkem pro přestování vědy. U společenskovedních oborů, jako je didaktika, je vedle mezinárodních časopisů nezbytné sledovat také odbornou diskusi v národních časopisech, které postihují především témata lokální (Grgić, 2014; Schönbach & Lauf, 2006). Tyto národní odborné časopisy mají v současné době rozporuplnou pozici – na straně jedné nacházíme argumenty o jejich významu pro udržování a rozvoj oboru či odborného jazykového korpusu (Kaščák et al., 2015). Bezesporu existují témata, která nemá smysl, či vůbec nelze diskutovat na mezinárodní úrovni. Významnost odborných časopisů v národním jazyce vyzdvihuje i široce podpořená výzva finských učených společností (Federation of Finnish Learned Societies et al., 2019). Uvážíme-li obsah uvedené výzvy, který je orientovaný na jazyk, nikoli „lokálnost“, zdá se zřejmé, že při vztahování k česko-slovenské realitě je nutná opatrnost – je jistou prestiží našich odborných časopisů vydávat anglická čísla a celkově navyšovat poměr cizojazyčných příspěvků – nehrozí tedy, že národní časopisy postupně ztratí svou největší oceňovanou hodnotu? Na straně druhé zaznívá směrem k národním časopisům řada kritických pohledů, které, shrneme-li jejich dopady, se obávají, aby se národní časopisy v lokálním jazyce nestaly publikační platformou pouze pro ty články, které by neprošly recenzním řízením v jiných periodikách (Schönbach & Lauf, 2006).

Postavení dílčích národních časopisů je založeno spíše na určitém přesvědčení lokální komunity, než že by bylo podpořeno scientometrickými metrikami, potažmo zařazením na white-listy časopiseckých databází. V České republice byla navíc situace do nedávné doby formována (spíše deformována) existencí známého RIV *kafemlejnku* a tzv. *Seznamu* (Rada pro výzkum, vývoj a inovace, 2014), tedy výčtem časopisů pokládaných oficiálně za kvalitní (dále již používáme pouze označení *Seznam*). Připomeňme, že *Seznam* byl udržován Radou vlády pro výzkum, vývoj a inovace, která garantovala odbornost posouzení, a zároveň měla nástroje k hlubší kontrole². Přestože tento *Seznam* neobsahoval nutně pouze výběrové časopisy, dokázal alespoň eliminovat časopisy jasně pochybné kvality, o nichž většina výzkumníků nemá ani tušení (viz dále). Poslední verze *Seznamu* vyšla v roce 2015, v následujících letech byla přijímána stereotypně, aby se postupně stala historií. Postupně totiž vznikají nové časopisy, jejichž absence v *Seznamu* je logická z podstaty, zároveň také v důsledku změn redakčních rad či vydavatelů dochází i ke změnám v pojetí časopisů již existujících, stejně jako dochází k přesunu akcentu

² Např. Knecht & Dvořák (2013) popisují kontrolu recenzního řízení 50 časopisů ze *Seznamu*.

v hodnocení vědy a výzkumu. Český systém hodnocení vědy RIV kafemlejek se stal mezinárodně známým odstrašujícím příkladem kvantitativního hodnocení kvality (např. Good et al., 2015), a současný stav národních odborných časopisů je jeho kauzálním důsledkem. Protože nezanedbatelná část prostředků financování vysokých škol byla vyplácena za prostý počet publikací daného typu, bylo ze strany příjemců těchto prostředků pragmatické zvýšit produkci textů, současně s navýšením počtu časopisů, které je budou schopny absorbovat. Z tohoto pohledu je revize pozice národních odborných časopisů obzvláště aktuální.

Didaktika biologie, z jejíž pozice k analýze přicházíme, se v průběhu posledních let snaží o rehabilitaci oboru (Papáček et al., 2015). Zaznamenala rozvoj, který byl mj. v Česku podpořen vznikem dvou doktorských programů slibujících přípravu absolventů i na vědeckou dráhu – jedná se o živou oblast s četnými adepty hledajícími publikační příležitosti, tedy se nám jeví jako vhodná modelová skupina pro sondu do stavu národních odborných časopisů. V okamžiku, kdy se daný obor rozvíjí, je otevřen ke změně stereotypů v přístupu k fundamentům oboru – a zde shodně se Soukupem (2016) vidíme hlavní potenciál v nastupující generaci. Neboť, má-li být rehabilitace oboru opravdová, kvalitativní, pak je zcela nezbytné, aby se obor orientoval na publikaci v zahraničních renomovaných časopisech, a souběžně dokázal vymezit témata skutečně lokální, určená pro národní časopisy, od témat řekněme lokálně únikových.

Aby bylo možno kvalifikovaně diskutovat otázku (ne)opodstatněnosti širokého spektra národních odborných časopisů ve středoevropském kontextu, potřebujeme toto spektrum popsat a analyzovat. Přinášíme proto pokus o popis scény národních odborných časopisů v České a Slovenské republice prostřednictvím formálních parametrů. Jako modelovou skupinu jsme si zvolili časopisy z naší odborné profilace, tedy didaktiky biologie, a doplnili jsme je časopisy obecně pedagogického charakteru jako srovnávacím standardem, tedy oborem, který má etablované časopisy evidované v databázi *Scopus*.

1 Přístupy k analýze národních odborných časopisů

1.1 Analýzy článků

Význam a reputace časopisu jsou založeny na kvalitě článků, které publikuje – proto je analýza jednotlivých článků asi nejlépe zacíleným typem studia povahy časopisů, ovšem je velmi náročná časově, a rovněž v aspektu pro

národní časopisy obvykle limitujícím – dostatečným množstvím kompetentních a nezájatých hodnotitelů. V anglickojazyčném korpusu jsou běžné analýzy článků v didaktice přírodních věd (Chang et al., 2010; Lee et al., 2009; T. C. Lin et al., 2014; T. J. Lin et al., 2018), resp. biologie (Gül & Sözbilir, 2015, 2016), při kterých autoři typicky vychází z článků, které vyšly ve vybraných uznávaných periodikách indexovaných v databázi *Web of Science* (přehledně viz Průcha, 2008). V České republice a na Slovensku neexistuje možnost souhrnného vyhledávání domácí produkce či získání metadat typu citovnosti pro národní odborné časopisy; jsou k dispozici pouze aproximace typu databáze RIV (institucemi vykázané články), či *Google Scholar* (založený na strojovém sběru online dat). Zároveň ale v evropském kontextu česká situace v evidenci domácí produkce není nejhorší; přehled a charakteristiku národních databází v evropském kontextu podává³ Šile a kol. (2017).

Podíváme-li se na české pedagogické prostředí, je zde již (ve srovnání s didaktikou biologie) určitá domácí tradice: scientometricky orientované statě odstartoval Průcha (1975) citační analýzou prací publikovaných v časopise *Pedagogika*. V té sledoval rozložení citovaných pramenů podle jazyka, stáří a jejich formy (kniha, časopis). Podobně postupoval při bilancování v roce 2000 (Průcha, 2000). Na tyto analýzy pak navázal ještě další studií (Průcha, 2015), v níž analyzoval „čtyři [primárně pedagogické časopisy], které se ve vědecké komunitě považují za nejdůležitější“. Konkrétně se jednalo o publikace v časopisech *Pedagogika*, *Pedagogická orientace*, *Orbis scholae* a *Studia paedagogica*. Nevíme, zda formulační obrat „se považují“ namísto očekávaného „jsou považovány“ představuje nechtěný dvojsmysl či záměr autorův, pozornost ale soustředíme hlavně na výběr časopisů. V obou studiích je poměrně snadný – v 70. letech je časopis *Pedagogika* „normalizačním mainstreamem“, v roce 2015 vychází poslední platná verze *Seznamu*, o nějž je možno výběr časopisů možno ještě určitým způsobem oprít.

Čtyři výše zmíněné časopisy figurují (spolu s periodiky *E-pedagogium*, *The New Educational Review*) na seznamu pedagogických časopisů vydaném při příležitosti 11. konference České asociace pedagogického výzkumu (Urbánek, 2011). Z obdobného seznamu časopisů, který je místy rozšířen, jindy zúžen, vycházely i další obsahové či metodologické analýzy publikovaných příspěvků (Dvořáčková et al., 2014; Gavora, 2015; Zounek & Tůma, 2014).

³ Děkujeme anonymnímu recenzentovi za upozornění na tento zdroj.

U dvou časopisů, *Pedagogika* a *Pedagogická orientace*, provedl Soukup (2016) analýzu s ohledem na koncept statistické a věcné významnosti, kde ukázal z našeho pohledu významné metodologické rezervy publikovaných statí.

Nejaktuálnější prací analyzující produkci na úrovni jednotlivých článků je analýza Juhaňáka (2017), která podává zajímavý vhled do autorské struktury české komunity publikující v oblasti pedagogiky. Za pomoci metod analýzy sociálních sítí ukazuje strukturu autorů a afilovaných institucí ve smyslu intenzity spoluautorství u publikací⁴ z let 2009–2013. Obsahuje i pohled zúžený na časopisy (vztah mezi dvěma časopisy byl určen publikováním téhož autora v obou časopisech), v němž bylo Juhaňákem rozlišeno sedm hlavních skupin časopisů.

1.2 Analýzy časopisů

Snadnější cestou při reflexi odborné produkce je hodnocení časopisů jako celku, ať po stránce citační, obsahové, nebo formální. Výchozím krokem je stejně jako pro analýzu článku výběr zahrnutých titulů, což je v našem regionu netriviální, neboť, jak dobře demonstruje soupis československých pedagogicky zaměřených časopisů publikovaných Henkem (1967) před více než 50 lety, tradice pedagogicky zaměřených časopisů, včetně jejich počtu, je až neuvěřitelná. Henkův seznam zahrnuje i profesně orientované časopisy, které celý soubor zvětšují řádově. Ovšem i když se budeme soustředit jen na odborné časopisy, je jejich množství nadprůměrné. Na základě analýzy časopisů z databáze *Scopus* ukázali Macháček a Srholec (2017a, s. 21), že existuje „východoevropský fenomén [nadprůměrného] vydávání národních respektive regionálních časopisů“ a souběžně, že úroveň některých těchto *Scopusových* časopisů je jednoznačně pochybná. Autoři pro ně užívají výstižnou nálepku „samizdat“. Můžeme se domnívat, že pro časopisy neindexované platí tento fenomén minimálně srovnatelně.

Českou realitu vnímání jednotlivých titulů zasáhl nezanedbatelně výše zmíněný *Seznam*. Věcný popis metodiky a ustanoveného *Seznamu* přináší Mareš (2010), na nějž navazuje panelová diskuse na konferenci ČAPV (Ježková, 2011), které byli přítomni zástupci časopisů *The New Educational Review*, *E-Pedagogium*, *Orbis scholae*, *Pedagogická orientace*, *Pedagogika*, *Studia paedagogica*. Diskuze je blíže popsána Marešem a Honsnejmanovou (2011a). Mimo jiné zazněly požadavky na citační normy požadované jednotlivými

⁴ Nejedná se jen o články v časopisech, ale celou domácí produkci zahrnutou v *Rejstříku informací o výsledcích* (RIV).

časopisy, včetně návrhu, aby v zahraničí rozšířenou normu APA přijaly všechny pedagogicky zaměřené časopisy (Ježková, 2011). Připomeňme ještě, že Slovenská republika nemá paralelu podobnou *Seznamu*.

Slovenská retrospektiva národních časopisů je chudá, pouze Pupala (2010) přináší poměrně pesimistický popis slovenské reality (ve smyslu dysfunkční komunity) pedagogických časopisů. Základní otázkou národních odborných časopisů je jejich množství ve vztahu k velikosti komunity – a právě Pupala se ptá, zda šíře českých časopisů nepředstavuje prostor převyšující kapacitu domácích výzkumníků, či zda nepovede široká publikační příležitost k otupování kritérií na kvalitu publikovaných textů. Obdobně zástupci časopisu *Pedagogika* při výše zmíněné diskuzi uvedli, že trh pedagogických časopisů je přesycený (Mareš & Honsnejmanová, 2011b).

Aktuálnost potřeby rozvinutí daty podložené diskuse, která povede k vymezení relevantních národních odborných časopisů podporuje Frommelův komentář odborného panelu (2020) k nově zveřejněným bibliometrickým analýzám v rámci Metodiky 2017+:

V oboru Pedagogika je třeba přehodnotit podporování „českých“ edukačních periodik a zaměřit se na posílení nejlepších „českých“ periodik s mezinárodním přesahem. Je dobře, že bibliometrická analýza [v rámci Metodika 2017+] nebere kvanta publikací v těchto časopisech v úvahu. Proč je tolik úsilí věnováno těmto pedagogickým periodikům? Jsou to požadavky praxe? Jsou nutné pro zkvalitňování profesní přípravy pedagogů? Vedou tyto publikace v budoucnu k tvorbě významných vědeckých publikací nebo k tvorbě významných publikací pro pedagogickou praxi?

Nezakrýváme, že motivací pro tuto studii je právě dojem „přesycenosti trhu“ ve smyslu nadbytečnosti plejády těchto časopisů – tříští pozornost autorů i čtenářů, a již svou existencí vytváří poptávku po „lokálně relevantních tématech“, což vede k odčerpávání energie místní odborné komunity od účasti na mezinárodní diskusi.

Při hledání inspirace z jiných oborů či zahraničních studií, lze v otázce hodnocení formálních charakteristik časopisů spatřovat domácí paralelu v oblasti knihovnictví (Salátová, 2014), či naopak národní analýzy jako v případě Chorvatska (Grgić, 2014). Pojetím poměrně blízko analýzu provedli Kratochvíl a kol. (2019) při hodnocení etických aspektů biomedicínských Open Access časopisů. Zajímavou oblastí analýzy časopisů jako celku je hodnocení složení a vědeckého výkonu redakční rady, aktuálně Xie a kol. (2019).

2 Cíle výzkumu

Cílem této práce je zanalyzovat formální charakteristiky národních odborných časopisů na příkladu didaktiky biologie a obecně pedagogických časopisů:

- popsat formální charakteristiku časopisů;
- popsat rozdíly mezi českými a slovenskými časopisy;
- otestovat, zda lze vymezit validní shluky časopisů definované formálními kritérii, nebo jsou formální kritéria víceméně náhodné povahy.

3 Metodika

3.1 Výběr časopisů

Prvním krokem a samostatným úkolem bylo stanovení kritérií pro zařazení časopisu do analýzy. Počátečním vodítkem pro české časopisy byl *Seznam*. Nicméně ukázalo se, že v nedávné době vzniklo několik časopisů, které se jevily jako možní kandidáti pro naši analýzu (např. časopis *Gramotnost, pregramotnost a vzdělávání*), jiné časopisy ze *Seznamu* naopak zanikly (např. časopis *Andragogika*, ISSN 1211-6378⁵). Při snaze provést analýzu v česko-slovenském kontextu pak toto kritérium zcela selhávalo, neboť Slovensko nedisponuje obdobnou kategorizací časopisů. Podobně Průchovo (2015) zdůvodnění výběru časopisů „klasické tištěné časopisy celostátního dosahu“ bylo pro nás nevyhovující, neboť neodpovídá současné autorské ani čtenářské praxi, a celkově je vágní.

Souhrnný seznam všech časopisů jsme sestavili na základě prohledání národních registrů ISSN (ISSN.CZ – Základní vyhledávání, b.r.; SK ISSN registr, b.r.) s užitím klíčových slov⁶ „dida*“, „peda*“, „edu*“, „scho*“, „ško*“ (u českých s omezením na český jazyk publikace), dále *Pedagogické bibliografické databáze* spravované Knihovnou J. A. Komenského (*Pedagogická bibliografická databáze* | NPMK, 2020) a naší osobní znalosti.

V průběhu práce jsme opakovaně přehodnocovali názor na funkčnost výběrových kritérií pro zařazení časopisů nalezených v souhrnném seznamu, neboť některá kritéria nelze stanovit jinak než arbitrárně. Nakonec jsme stanovili tyto podmínky pro zařazení do analýzy:

⁵ ISSN uvádíme v textu jen u časopisů které nebyly zařazeny do analýzy.

⁶ Hvězdička představuje libovolnou kombinaci znaků.

- I. časopis má přiděleno ISSN v České nebo Slovenské republice;
- II. časopis vydal alespoň jedno číslo v roce 2019 dostupné k ukončení sběru dat (1. 11. 2019) a byl založen nejpozději v roce 2017;
- III. časopis akceptuje články v národním jazyce (bez ohledu na případné další akceptované jazyky);
- IV. opticky významná část publikovaných prací jsou recenzované původní články s referencováním zdrojové literatury v textu a uvedením bibliografie; obdobně jako Grgić (2014);
- V. časopis se orientuje na didaktiku biologie, nebo se věnuje pedagogice ve smyslu relevantním pro didaktiku biologie.

Pro lepší představu uvádíme příklady časopisů, které nesplnily námi stanovená kritéria.

Podmínka místní registrace ISSN nás vedla k rozhodnutí nezařadit časopis *The New Educational Review* (ISSN 1732-6729), na kterém sice participují i české fakulty, ale přestože je v povědomí komunity vnímán zčásti jako národní, jeho vydavatel i registrace ISSN jsou polští.

Druhá podmínka dle arbitrárně určeného intervalu filtruje časopisy buď zaniklé, nebo příliš nové na to, aby mohly být považovány za funkční entity (obdobně jako Grgić, 2014). Došlo tak například k vyloučení časopisu *Andragogika*, který přestal být vydáván v roce 2017. U některých časopisů, jako jsou *Trendy ve vzdělávání* či *Muzeum* (ISSN 1803-0386), nebylo k uzávěrci sběru dat za rok 2019 dostupné žádné číslo, kontaktovali jsme tedy jejich redakce a zjišťovali příčinu. Pokud časopis publikoval opožděné číslo do konce ledna 2020, byl do analýzy stále zařazen. Jiným příkladem je časopis *Inovace a technologie ve vzdělávání* (ISSN 2571-2519), který má zatím celkově jediné číslo, z roku 2018, byl proto vyřazen jako ještě nestabilizované periodikum.

Podmínka III byla u českých časopisů kontrolována dle registru ISSN, slovenský registrátor jazyk časopisu neuvádí, a kontrolovali jsme jej tedy ručně. Aplikace podmínky nás vedla k vyřazení časopisů jako jsou *Aktuální pedagogika* (ISSN 2464-675X) nebo *Pedagogika i prosvěšenie* (ISSN 2454-0676). Oba časopisy jsou vydávány soukromými společnostmi s ruskými vlastníky, publikují významný poměr článků psaných azbukou, jež postrádají tuzemský kontext, a jejich publikum ani zájem vydavatelů dle našeho názoru neleží v česko-slovenské komunitě. Čistě anglicko-jazyčné časopisy *Journal*

of Pedagogy (ISSN 1338-2144) a *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science* (ISSN 1803-1617) rovněž nebyly zařazeny.

Modelovým případem pro aplikaci podmínky IV je časopis *Živa* (ISSN 0044-4812), u kterého oproti některým předchozím není pochyb o smysluplnosti a upřímnosti existence, avšak vyvstává problém jeho „vědeckého profilu“. V posledních ročnících se *Živa* začala věnovat i didaktickým statím zaměřeným na učivo biologie, které jsou pro rozvoj oborové didaktiky podstatné, a přitom relativně opomíjené v národních odborných časopisech (srovnej Průcha, 2000). Přestože jsou některé články hojně zdrojovány, bibliografický seznam je uváděn pouze na webových stránkách časopisu. To považujeme za průkazný charakter popularizační práce, časopis *Živa* jsme proto do analýzy nezařadili.

Závěr Kaščáka a kol. (2015), že časopis *Komenský* je periodikem bez ambice publikovat vědecky laděné příspěvky, jsme neakceptovali. Periodikum od roku 2017 zařadilo sekci *Z výzkumu*, v rámci níž publikuje i empirické studie, přestože nejsou dominantou v obsahu časopisu. Určitou subjektivitu v aplikaci této podmínky jsme nedokázali metodicky odstranit; do budoucna se nám jako vhodnější přístup jeví návrh jednoho z recenzentů – ověřit, zda jsou články z daného periodika zastoupeny v databázi RIV. Dodatečně provedené srovnání potvrdilo absenci *Živa* a zařazení článků z *Komenský* v databázi RIV (březen 2021).

Dalšími vyloučenými periodiky na základě čtvrté podmínky jsou modelově *Učitelství noviny* (ISSN 0139-5718), nebo oborově bližší *BIGEČHE* (ISSN 1335-9940), *Zemědělská škola* (ISSN 0044-3875) nebo *Člověk a výchova* (ISSN 1804-1221).

Nelehce se aplikuje poslední podmínka, tedy oborová příslušnost. Po týmové diskusi jsme na základě obsahu posledních dvou ročníků vyřadili například časopis *Speciální pedagogika* (ISSN 1211-2720), který je dle našeho názoru již příliš vzdálen rozhledu oborového didaktika.

Abychom si alespoň nějak dokázali poradit s naznačenými průlinami v koncepci dílčích časopisů, zvolili jsme uvedené, relativně snadno aplikovatelné podmínky, a to jako nejméně chybné, nikoli ideální. S vědomím naznačených obtíží jsme sestavili na základě *Seznamu*, rešerše literatury, veřejných registrů ISSN a knihovních katalogů *Přehled národních odborných časopisů relevantních pro didaktiku biologie* (dále jen *Přehled*, viz tabulka 1), a tento dále analyzovali.

Tabulka 1*Základní soubor pro analýzu časopisů, tzv. „Přehled“*

název časopisu	ISSN	Seznam	stát	webová stránka
<i>Arnica</i>	1804-8366	ne	ČR	https://www.arnica.zcu.cz/cz/
<i>Biologie-chemie-zeměpis</i>	1210-3349 / 2533-7556	ano	ČR	http://bichez.pedf.cuni.cz
<i>e-Pedagogium</i>	1213-7758 / 1213-7499	ano	ČR	https://e-pedagogium.upol.cz
<i>Envigogika</i>	1802-3061	ano	ČR	https://envigogika.cuni.cz
<i>Gramotnost, pregramotnost a vzdělávání</i>	2533-7882 / 2533-7890	ne	ČR	https://pages.pedf.cuni.cz/gramotnost
<i>Komenský</i>	0323-0449	ne	ČR	https://www.ped.muni.cz/komensky/
<i>Orbis Scholae</i>	1802-4637 / 2336-3177	ano	ČR	http://www.orbisscholae.cz/
<i>Paidagogos</i>	1213-3809	ano	ČR	http://www.paidagogos.net/
<i>Pedagogická orientace</i>	1211-4669 / 1805-9511	ano	ČR	https://journals.muni.cz/pedor
<i>Pedagogika</i>	0031-3815 / 2336-2189	ano	ČR	https://ojs.cuni.cz/pedagogika
<i>Scientia in educatione</i>	1804-7106	ano	ČR	http://scied.cz
<i>Studia paedagogica</i>	1803-7437 / 2336-4521	ano	ČR	http://www.phil.muni.cz/journals/index.php/studia-paedagogica
<i>Svět nadání</i>	1805-7217	ano	ČR	http://www.talentovani.cz/aktualni-cislo
<i>Trendy ve vzdělávání</i>	1805-8949	ano	ČR	https://tvv-journal.upol.cz
<i>Biológia</i>	1335-8960 /		SR	http://bech.truni.sk/
<i>ekológia chémie</i>	1338-1024			
<i>Edukácia</i>	1339-8725		SR	https://www.upjs.sk/edukacia/
<i>Pedagogická revue</i>	1335-1982 / 2585-8424		SR	http://www.statpedu.sk/sk/metodicky-portal/casopisy/pedagogicka-revue/
<i>Pedagogické rozhľady</i>	1335-0404		SR	https://mpc-edu.sk/casopis/pedagogicke-rozhľady
<i>PedagogikaSK*</i>	1338-0982		SR	http://www.casopispedagogika.sk/
<i>Scientia et Eruditio</i>	25858556		SR	http://pdf.truni.sk/see/
<i>Slavonic Pedagogical Studies Journal</i>	1339-8660 / 1339-9055		SR	http://www.pegasjournal.eu

Pozn. Řazeno abecedně podle země a názvu časopisu. Přítomnost v *Seznamu* je relevantní pouze u českých časopisů. ČR – Česká republika, SR – Slovenská republika. (*) – slovenský časopis *Pedagogika* označujeme jako *PedagogikaSK*, abychom zabránili záměně s českým titulem.

3.2 Sledované kategorie

Většinu kritérií, která užil Kratochvíl a kol. (2019), nebylo možné aplikovat; hlavní inspirací pro nás byla kritéria užitá v analýze Grgić (2014). O vybraných časopisech (viz tabulka 1) jsme shromáždili veškerá data, která jsme byli schopni zjistit z veřejně dostupných zdrojů a považovali za potenciálně relevantní, s výjimkou analýzy v nich publikovaných prací. Sledované kategorie jsme rozdělili do těchto skupin:

- Obecné aspekty
- Přístupnost
- Formální náležitosti rukopisů
- Indexace obsahu

Skupina Obecné aspekty

V první skupině (tabulka 2) jsou sdruženy znaky, které obecně charakterizují časopis jako celek, tedy právní forma vydavatele jako faktor ovlivňující finanční motivaci existence časopisu (srovnej s Grgić, 2014) či soulad mezi realitou a zápisem v ISSN registru – na rozdíl od Kratochvíla a kol. (2019) jsme kontrolovali údaje registrátora, nikoli přítomnost informací uváděných časopisem. Dále jsme sledovali dodržení periodicity, kteréžto považujeme ve shodě se Salátovou (2014) za znak fungujícího časopisu, šíři jazyků, v nichž jsou příspěvky akceptovány (obdobně jako Grgić, 2014), a informaci, zda časopisy realizují monotematická čísla. Ve shodě s Pupalou (2010) považujeme realizaci monotematických čísel za náročný úkol pro redakci, jejich existenci tedy pokládáme za ukazatel funkčnosti redakčního týmu.

Tabulka 2

Přehled sledovaných kategorií časopisů ve skupině Obecné aspekty

Název	přípustné hodnoty	popis a metodika sběru
právní forma vydavatele	s.r.o./spolek/ státní instituce/ vědecká společnost/VŠ	Právní forma vydavatele. U českých spolků rozlišujeme, zda je členem Vědeckých společností; pokud ano, pak je veden jako samostatná kategorie. Zjišťováno dle webových stránek časopisu, Obchodního rejstříku ČR a SR, a registru Vědeckých společností http://rvs.paleontologie.cz/spolecnosti/ .
ISSN soulad	soulad/ nejasnost/ rozpor	Vztah mezi údaji evidovanými u registrátora ISSN a zjištěnou realitou. Sledovanými prvky byly akceptované jazyky článků (pouze pro české časopisy, slovenský registrátor neuvádí), periodičita, aktuálnost odkazů v registru. Zjišťováno z veřejného registru národních databází ISSN registrátorů ve srovnání k excerpovaným datům z webových stránek časopisů.
dodržení periodicity 2019	ano/ne	Za rok 2019 byl vydán počet čísel, který odpovídá udávané periodicitě; tuto hodnotu aproximujeme z faktu, zda ke dni 10. prosince 2019 byla vydána všechna čísla ročníku, případně chybí jen poslední. Zjišťováno dle webových stránek časopisu, při nejasnosti kontaktována redakce.
velký rozsah akceptovaných jazyků	ano/ne	Za standardní považujeme přijímání článků v češtině, slovenštině a angličtině. Pokud časopis přijímá články i v jiných jazycích, hodnotili jsme jej jako „ano“. Zjišťováno dle webových stránek časopisu a registrátora ISSN.
monotematická čísla	ano/ne	Vyšlo za rok 2019 monotematické číslo, případně je k 1. prosinci 2019 vyhlášena aktivní výzva? Zjišťováno dle webových stránek časopisu.

Skupina Přístupnost

Primárním cílem časopisu by měla být „konzumace“ publikovaných článků odbornou veřejností, zajímalo nás proto, jaké podmínky k tomu daný časopis vytváří. Sledovali jsme ve shodě se Salátovou (2014) formu, v níž je obsah distribuován, pod jakou licenci, a zda přiděluje článkům DOI. Protože všechny zařazené časopisy mají webový archiv, zajímalo nás také, zda jsou bibliografická data přístupná automatizovanému načtení citačními manažery, zda nabízejí nástroje pro syndikaci obsahu (tedy upozornění na nové příspěvky), a jaký software používají pro provozování své webové prezentace (obdobně

jako Grgić, 2014). Protože značná část periodik vychází pouze v elektronické podobě, sledovali jsme i významnou kategorii archivování online obsahu, obdobně jako Kratochvíl a kol. (2019). Sledované kategorie skupiny Přístupnost shrnuje tabulka 3.

Tabulka 3

Přehled sledovaných kategorií časopisů ve skupině Přístupnost

název	přípustné hodnoty	popis a metodika sběru
forma	tisk/online/duální	V jaké podobě jsou distribuovány plné texty publikovaných článků? Zjišťováno dle webových stránek časopisu a registrátorů ISSN.
otevřená licence	ano/ne	Používá časopis pro licencování obsahu některou z otevřených licencí (bez sledování podtypů)? Zjišťováno dle webových stránek časopisu.
DOI	ano/ne	Přiděluje časopis publikovaným článkům DOI? Posuzováno podle prvního čísla 2019.
přístupná bibliografická metadata	ano/ne	Umožňuje webová prezentace automatizované načtení bibliografického záznamu do citačního manažera? Zjišťováno dle webových stránek časopisu, testováno pomocí nástroje Zotero v5.0.77.
syndikace obsahu	ano/ne	Umožňuje webová prezentace časopisu automatizovaný sběr informací o nově publikovaných článcích formou RSS/ATOM kanálu? Zjišťováno analýzou webových stránek časopisu.
web engine	název softwaru použitého pro vytvoření/správu webové prezentace nebo „nezjištěno“	Který <i>Content Management System</i> (CMS) používá časopis pro online publikování? Zjišťováno analýzou webových stránek časopisu; pokud nebyl identifikován konkrétní CMS, označeno jako „nezjištěno“.
archivace	ano/ne	Archivace online obsahu prostřednictvím služeb nezávislé instituce, jako je například Webarchiv Národní knihovny ČR. Zjišťováno dle webových stránek časopisu, u českých časopisů paralelně testováno pomocí vyhledávání na Webarchivu.

Skupina Formální náležitosti rukopisů

V souladu s Marešem a Vlčkovou (2013, s. 474) se domníváme, že současná odborná veřejnost může a potřebuje formulovat explicitněji metodologické požadavky kladené na odevzdanou práci, a proto jsme do našeho hodnocení

zařadili i následující kategorie vztahující se k požadavkům na manuskripty (celkový souhrn viz tabulka 4). Jmenovitě šlo o výběr citační normy a míru, nakolik ji časopisy vyžadují. Ostatní tři kategorie sledují, zda časopis vyžaduje anglickou verzi bibliografických dat a zda tak vytváří předpoklad pro jeho širší publicitu.

Tabulka 4

Přehled sledovaných kategorií časopisů ve skupině Formální náležitosti rukopisů

název	přípustné hodnoty	popis a metodika sběru
citační norma	zkratka užitá citační normy nebo „vlastní“	Nerozlišovali jsme úzké (pouze ve vztahu k citacím) a široké (ovlivňující další parametry textu) pojetí normy (blíže viz Mareš & Vlčková, 2013, s. 467). Zjišťováno dle webových stránek časopisu (pokyny pro autory). Pokud nebyla uvedena konkrétní citační norma a byly uvedeny pouze příklady, jak citovat, označujeme jako „vlastní“.
striktnost citační normy	neuvedeno/ doporučená/ povinná	Akcent, s nímž uvádí časopis citační normu v rámci svých Pokynů pro autory. Zjišťováno dle webových stránek časopisu (pokyny pro autory).
anglický překlad názvu	ano/ne	Zjišťováno dle webových stránek časopisu (pokyny pro autory a případná šablona příspěvku).
anglický překlad abstraktu	ano/ne	Zjišťováno dle webových stránek časopisu (pokyny pro autory a případná šablona příspěvku).
anglický překlad klíčových slov	ano/ne	Zjišťováno dle webových stránek časopisu (pokyny pro autory a případná šablona příspěvku).

Skupina Indexace obsahu

Základním předpokladem pro nalezení, přečtení a využití publikovaného článku je jeho indexace v bibliografických databázích. Ačkoli u námi vybraných časopisů rozhodně nelze vyloučit pravidelné čtenáře, přeci jen praxe sledování dílčího periodika začíná být nahrazována cíleným vyhledáváním předmětu zájmu napříč větším počtem periodik, a indexace se stává jedním ze základních úkolů časopisu, který „chce být čten“, srovnej s Marešem a Vlčkovou (2013, s. 466). Sledovali jsme proto zařazení do vybraných databází a zahrnutí periodika do vyhledávače *Google Scholar*. Zařazení do *Google*

Scholar není nutně podmíněno činností či snahou redakce; pokud časopis splňuje určité technické nároky (publikace fulltextů online a další náležitosti na úrovni webové stránky), je do vyhledávače strojově zařazen. Tento faktor také ovlivňuje relevanci citačních metrik poskytovaných *Google Scholar*. Sledované kategorie skupiny Indexace obsahu popisuje tabulka 5.

Tabulka 5

Přehled sledovaných kategorií časopisů ve skupině Indexace obsahu

Název	přípustné hodnoty	popis a metodika sběru
Scopus	ano/ne	Je časopis indexován v databázi <i>Scopus</i> ? Zjišťováno dle webových stránek časopisu.
Erih+	ano/ne	Je časopis indexován v databázi Erih+? Zjišťováno dle webových stránek časopisu.
DOAJ	ano/ne	Je časopis indexován v databázi DOAJ? Zjišťováno dle webových stránek časopisu.
Google Scholar	ano/ne	Jsou články z časopisu dohledatelné na <i>Google Scholar</i> ? Zjišťováno ručním vyhledáním náhodně vybraných článků publikovaných v roce 2019 na <i>Google Scholar</i> .

3.3 *Sběr a zpracování dat*

Sběr dat probíhal průběžně od 1. září 2019 do 1. listopadu 2019, pokud není u příslušné kategorie uvedeno jinak.

Informace o časopisech

Informace o časopisech byly čerpány z veřejných databází národních registrátorů ISSN, a obdobně jako u studie Mareše a Vlčkové (2013, s. 464) z webových stránek časopisů. Kromě těchto zdrojů jsme využívali veřejně dostupných knihovních katalogů, zejména Databáze zpracovávaných časopisů Pedagogické knihovny J. A. Komenského a lokálních fondů na našich pracovištích.

Statistické zpracování dat

Základní charakteristiky byly analyzovány a vizualizovány v R (R Core Team, 2020). Divizivní hierarchické shlukování bylo provedeno balíkem *cluster* (Maechler et al., 2019) s metrikou *Gowerův koeficient podobnosti* dle Gower (1971), která je vhodná pro kategorická data (dos Santos & Zárate, 2015).

Značná část sledovaných kritérií je binární; pro taková Gower navrhl dvě formy významnosti koeficientu – symetrickou a asymetrickou. Negativní zjištění (například nepřidělování DOI) je pro tuto analýzu stejně významné jako zjištění pozitivní, proto byla všechna binární kritéria považována za symetricky významná. Pro shlukovou analýzu byly použity všechny sledované kategorie se stejnou vahou. Případné vážení dílčích kategorií (indexace ve *Scopusu* má větší věcnou významnost než indexace v *Google Scholar*) se nabízí jako modifikace použité metodiky v budoucím výzkumu, zejména bude-li možné porovnávat dosažené výsledky s jinými metodami zjišťování kvality časopisu. Žádné z užitých kritérií nemělo vnitřně uniformní hodnoty ani nebylo plně korelováno s jiným kritériem.

Vzhledem k počtu analyzovaných časopisů a použitých kritérií nelze očekávat velkou věcnou významnost dílčích koncových podshluků, ale cílem je nalézt základní rozdíly v celém souboru a tyto zachovat i do nižších stupňů hierarchie; proto jsme zvolili divizivní shlukování. Pro ověření validity shluků jsme ověřovali i aglomerativní cestu shlukování s alternativními metrikami, které podávaly velmi podobné výsledky.

Nezávislost rozdělení českých a slovenských periodik do vytvořených shluků byla testována Fisherovým exaktním testem. Rozdíly byly považovány za statisticky významné, pokud byla dosažená hladina testu (p) menší nebo rovna zvolené 5% hladině významnosti ($p \leq 0,05$).

4 Výsledky

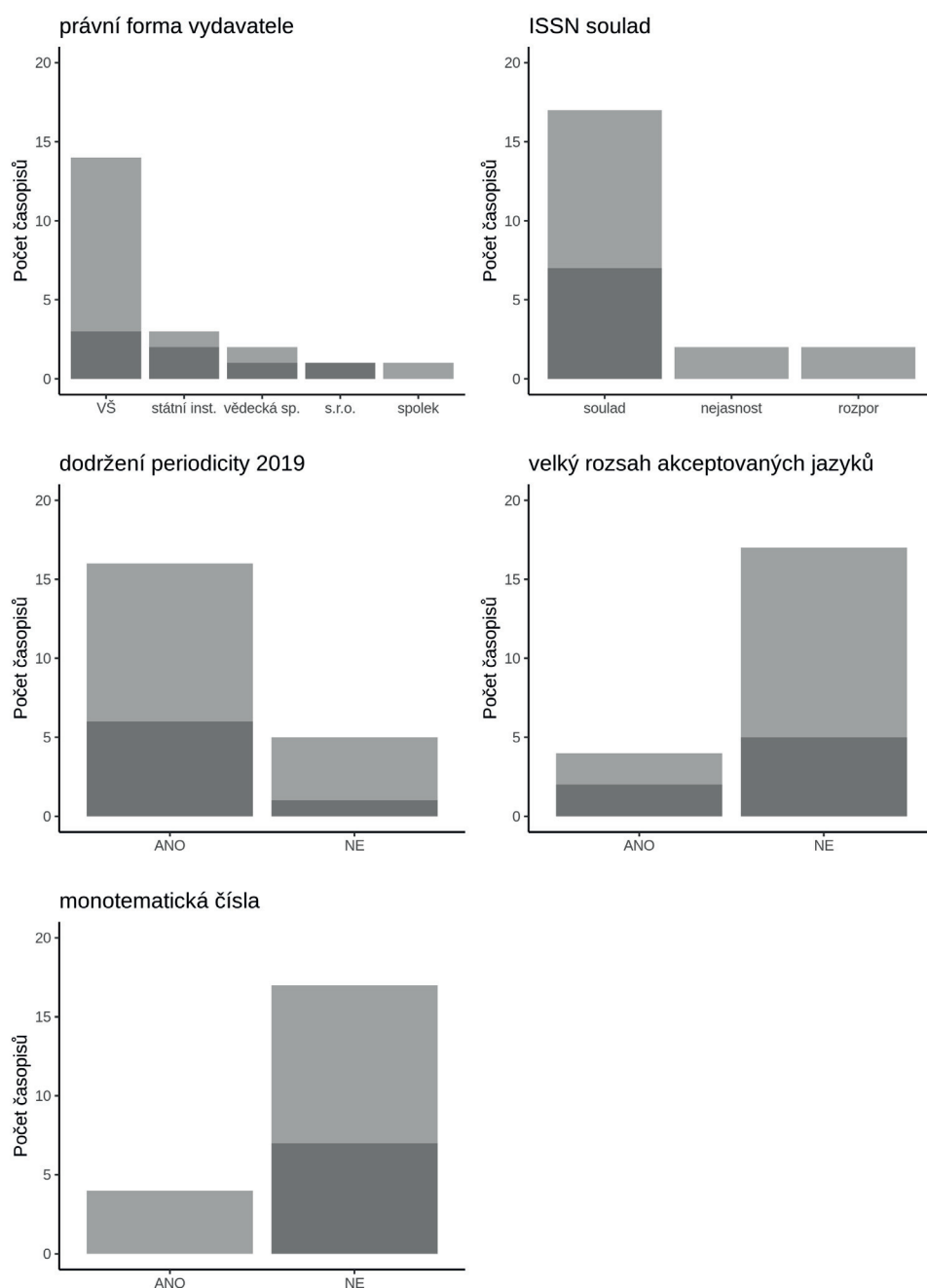
Celkově bylo zařazeno 21 časopisů, z toho 14 českých a sedm slovenských (viz tabulka 1). V rámci popisu výsledků uvádíme zjištěná data formou sloupcových grafů, na nichž jsou tmavší barvou zvýrazněny slovenské časopisy, zbytek tvoří časopisy české. Zdrojová data obsahující konkrétní hodnoty u dílčích časopisů jsou k dispozici ve formě elektronické přílohy.

4.1 Skupina Obecné aspekty

Výsledky sledovaných kritérií ze skupiny Obecné aspekty shrnují grafy na obrázku 1.

Obrázek 1

Výsledky sledovaných kritérií ze skupiny Obecné aspekty

Pozn. Tmavá plocha sloupce je tvořena slovenskými časopisy, světlá plocha představuje časopisy české. Zdroj autoři.

Nejčastějším typem vydavatele jsou v obou zemích vysoké školy následované státními institucemi. Časopis *Pedagogická orientace* vydává společně

Masarykova univerzita a Česká pedagogická společnost o.s., vzhledem k formulaci uvedené na webových stránkách časopisu „Pedagogickou orientaci vydává Česká pedagogická společnost [...] ve spolupráci s Masarykovou univerzitou.“ jsme právní formu vydavatele hodnotili jako „vědecká společnost“. Ostatní typy vydavatelů tvoří menšinu.

U naprosté většiny časopisů jsou údaje v registru ISSN validní. U slovenských časopisů má tato kategorie malou vypovídací hodnotu, neboť veřejný registr ISSN poskytuje minimum informací. Jako nejasnost jsme klasifikovali zastaralý odkaz u časopisu *e-Pedagogium* a chybného vydavatele u časopisu *Envigogika*; jako rozpory jsme hodnotili časopis *Pedagogika*, který má v registru odkaz na časopis *Scientia in Educatione*, a časopis *Trendy ve vzdělávání*, jež má odlišnou reálnou a registrovanou periodicitu.

Při sledování, zda časopisy dodržují periodicitu (blíže viz vysvětlení v metodice), jsme u pěti časopisů (24 %) zjistili problém s jejím naplněním. Specifická situace se vyskytla u časopisu *Orbis Scholae*, který sice vydává tři čísla ročně, jak odpovídá periodicitě, nicméně vycházejí se zpožděním (číslo 3/2018 vyšlo v srpnu 2019 a k datu ukončení sběru bylo dostupné jen jedno číslo 2019); z pohledu definice sledovaného kritéria tak periodicitu nenaplnuje.

Do kategorie časopisů, které akceptují velký rozsah jazyků publikovaných příspěvků, byly zařazeny čtyři časopisy (19 %). Kromě základních jazyků přijímají také články v němčině (*Paidagogos*), ruštině (*Edukácia*, *Slavonic Pedagogical Studies Journal*) nebo i dalších (*Trendy ve vzdělávání*).

Aktuální výzvy k monotematickým číslům jsme našli u čtyř (19 %) časopisů (*Gramotnost*, *pregramotnost a vzdělávání*, *Pedagogická orientace*, *Pedagogika*, *Studia paedagogica*).

4.2 Skupina Přístupnost

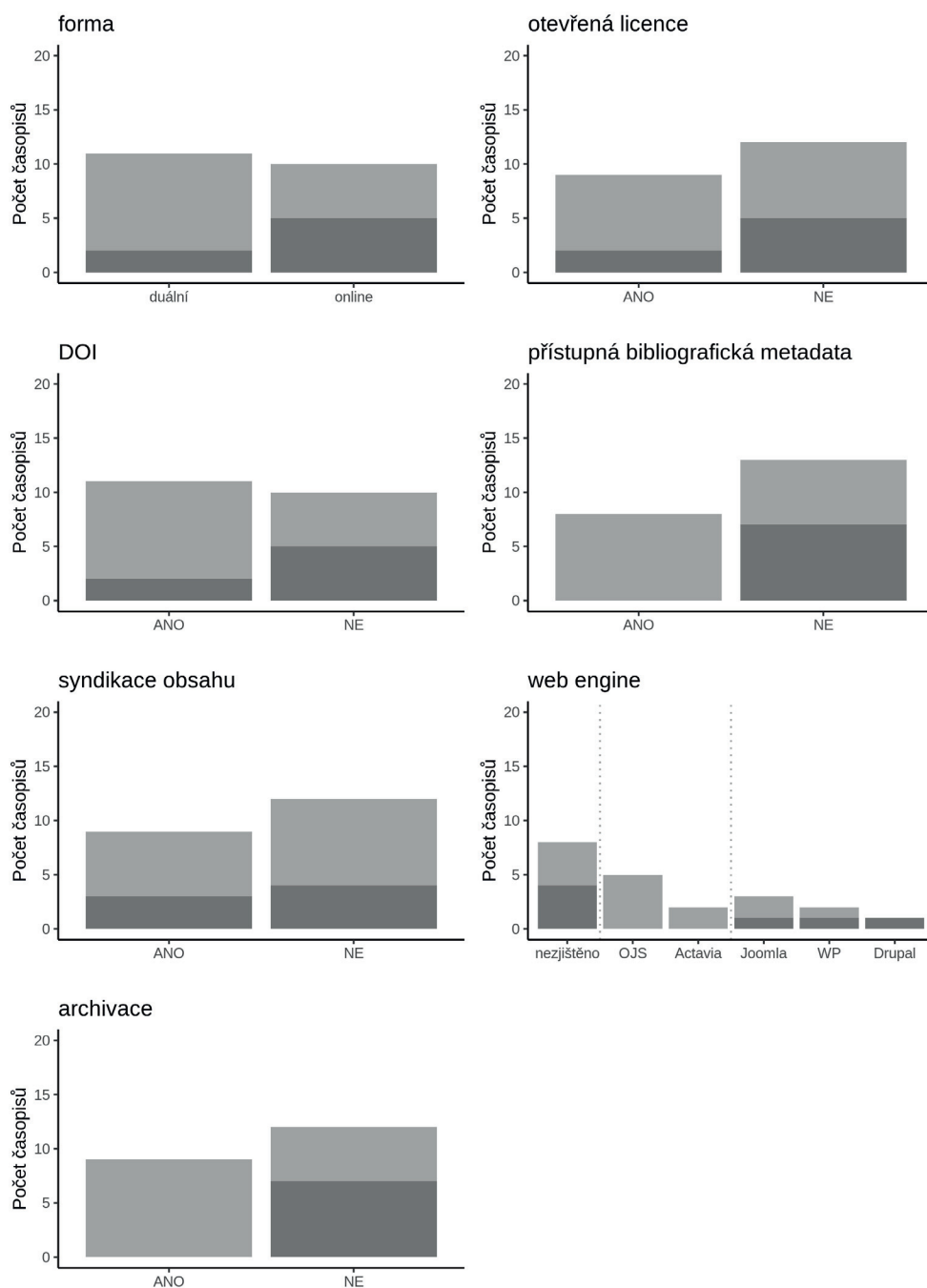
Výsledky sledovaných kritérií ze skupiny Přístupnost shrnují grafy na obrázku 2.

Všechny časopisy poskytují plné texty prostřednictvím online přístupu, deset (48 %) pak vůbec nevychází v tištěné podobě.

U devíti (43 %) časopisů jsme se setkali s explicitním licencováním obsahu výhradně z rodiny otevřené licence CC-BY, u ostatních případů nebylo uvedeno. Neuvedení licence je v právním řádu obou států chápáno jako její vyhrazení v plném rozsahu autorské zákona.

Obrázek 2

Výsledky sledovaných kritérií ze skupiny Přístupnost

Pozn. Tmavá plocha sloupce je tvořena slovenskými časopisy, světlá plocha představuje časopisy české. Tečkované linky oddělují skupiny softwaru popsané v textu (zleva: nezjištěno – specializovaný – obecný). OJS – *Open Journal System*, WP – *WordPress*. Zdroj autoři.

Více než polovina, tedy 11 (52 %) časopisů využívá DOI pro vytvoření trvalého odkazu na publikovaný text.

Pouze část časopisů (8; 38 %) má ve svém webovém archivu strojově čitelná bibliografická metadata článků; podobně jen devět (43 %) časopisů nabízí syndikaci obsahu. Na přístupnosti bibliografických metadat je dobře patrný trend zpoždění technického rozvoje slovenských časopisů.

Různorodost použitých systémů pro správu webu časopisu je značná, pokud bychom sloučili systémy podle jejich primární funkce, pak osm časopisů (38 %) používá nezjištěný, zpravidla na míru vyvinutý software, sedm (33 %) používá software specializovaný na správu online časopisů a šest (29 %) webů časopisů je založen na obecných CMS systémech; žádný ze slovenských časopisů nepoužívá specializovaný software.

Pouze devět (43 %) časopisů, výhradně českých, deklaruje aktivní archivaci webového archivu příspěvků. Z těchto devíti časopisů vychází šest i v tištěné podobě, u nichž význam archivace není absolutní. Nicméně ve skupině zbývá sedm (33 %) čistě online časopisů (*Svět nadání*, *Trendy ve vzdělávání*, *Pedagogika SK*, *Pedagogické rozhlady*, *Edukácia*, *Biológia ekológia chémia*, *Scientia et Eruditio*), které aktivní archivaci nezajišťují.

4.3 Skupina Formální náležitosti rukopisů

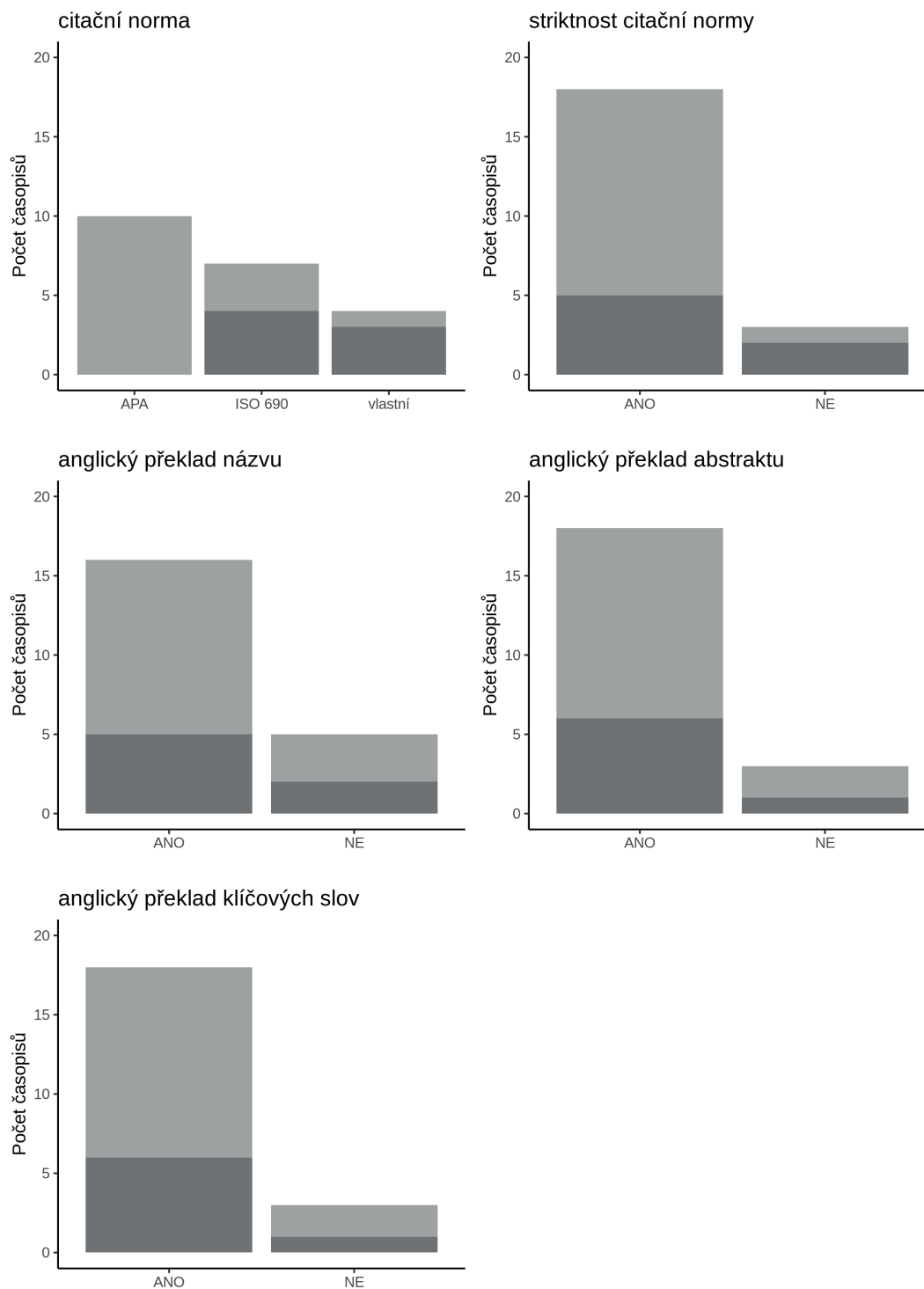
Výsledky sledovaných kritérií ze skupiny Formální náležitosti rukopisů shrnují grafy na obrázku 3.

Mezi citačními normami dominují na prvních dvou místech APA, kterou používá deset (48 %) časopisů, společně s ISO-690, které používá sedm (33 %) časopisů. Časopisy *Edukácia*, *Pedagogická revue*, *Slavonic Pedagogical Studies Journal* a *Scientia in Educatione* spoléhají na vlastní doporučení; akceptace APA na Slovensku chybí. Citační norma (pokud je uvedena) je také vyžadována, pouze časopis *Biologie-chemie-zeměpis* ji uvádí jako doporučenou.

Ačkoli většina časopisů vyžaduje anglickou verzi názvu, abstraktu a klíčových slov, nejsou jednotné ve vyžadování všech těchto složek. Pokud sloučíme dotčené tři kategorie, můžeme říci, že 18 (86 %) časopisů v určité míře anglická metadata vyžaduje, a tři (14 %) časopisy (*Komenský*, *Svět nadání*, *Pedagogické rozhlady*) nevyžadují vůbec žádná.

Obrázek 3

Výsledky sledovaných kritérií ze skupiny Formální náležitosti rukopisů

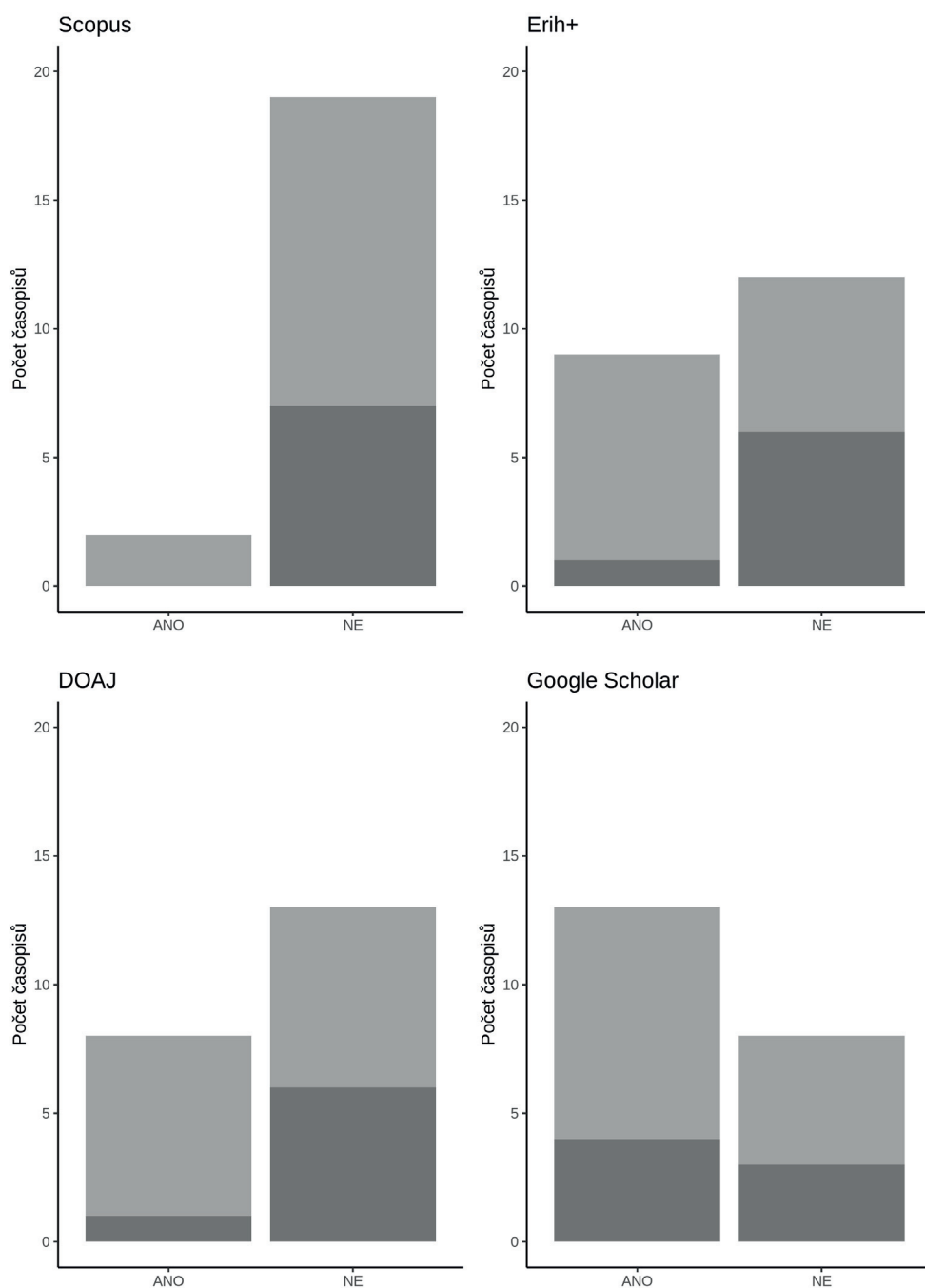
Pozn.: Tmavá plocha sloupce je tvořena slovenskými časopisy, světlá plocha představuje časopisy české. Zdroj autoři.

4.4 Skupina Indexace obsahu

Výsledky sledovaných kritérií ze skupiny Indexace obsahu shrnují grafy na obrázku 4.

Obrázek 4

Výsledky sledovaných kritérií ze skupiny Indexace obsahu

Pozn.: Tmavá plocha sloupce je tvořena slovenskými časopisy, světlá plocha představuje časopisy české. Zdroj autoři.

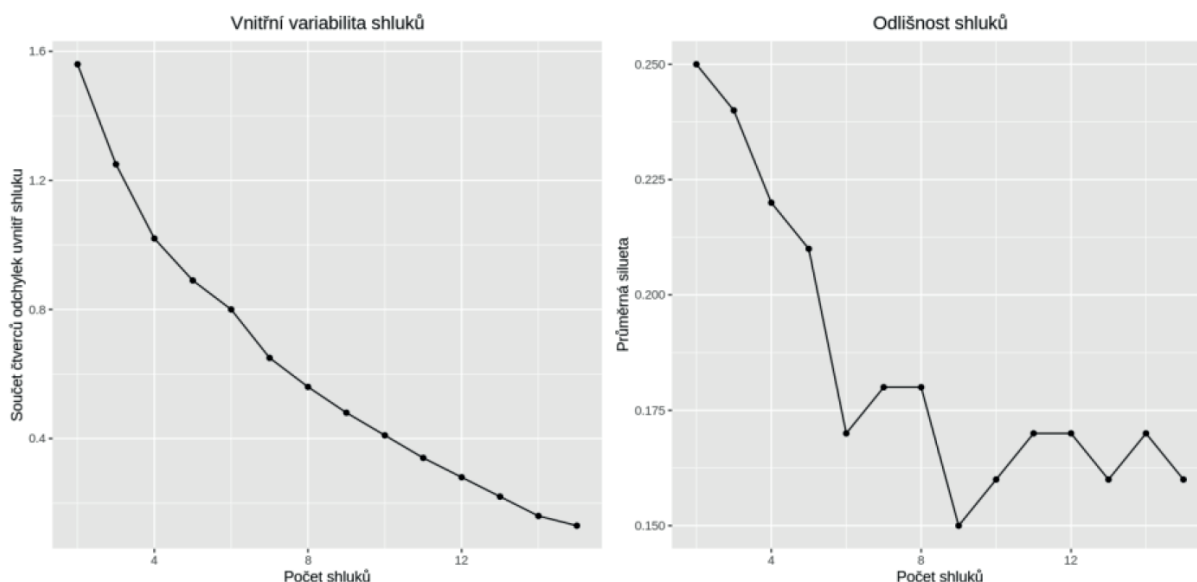
Zjištěné výsledky indexování nejsou v otázce databází *Scopus* a *Erih+* zjištěním překvapivým, ale přesto připomínají důležitou informaci o malém podílu slovenských časopisů v databázích, které mají charakter „white listů“. Indexace v databázi *DOAJ* zhruba odpovídá počtu časopisů, které licencují svůj obsah pod licenční rodinou *CC-BY*. V databázi *Google Scholar* byly dohledatelné články z 13 (62 %) časopisů.

4.5 Hierarchické shlukování

Divizivní shlukování provedené na zjištěných výsledcích je znázorněné dendrogramem na obrázku 6. Předmětem naší interpretace jsou pouze dva základní shluky, neboť tento počet je podpořen intuitivně (formální parametry mohou těžko poskytnout více smysluplných skupin než dvojici lepší-horší) i analyticky – využili jsme sutinový graf vnitřní variability shluků a validační metodu siluety. Vnitřní variabilita shluků s jejich počtem klesá bez zásadního zlomu (obrázek 5 vlevo), a největší hodnota celkové průměrné siluety indikující nejlepší shlukování je právě u dvou shluků (obrázek 5 vpravo).

Obrázek 5

Validace shlukové analýzy

Pozn.: Levý graf znázorňuje plynulý pokles vnitřní variability při dělení do shluků bez výrazného zlomu. Pravý graf znázorňuje míru odlišnosti shluků, která je nejvyšší právě u dvou shluků. Zdroj autoři.

Shodně mají časopisy v obou shlucích nejčastěji jako vydavatele vysokou školu, v dalších charakteristikách je ale mezi nimi řada rozdílů.

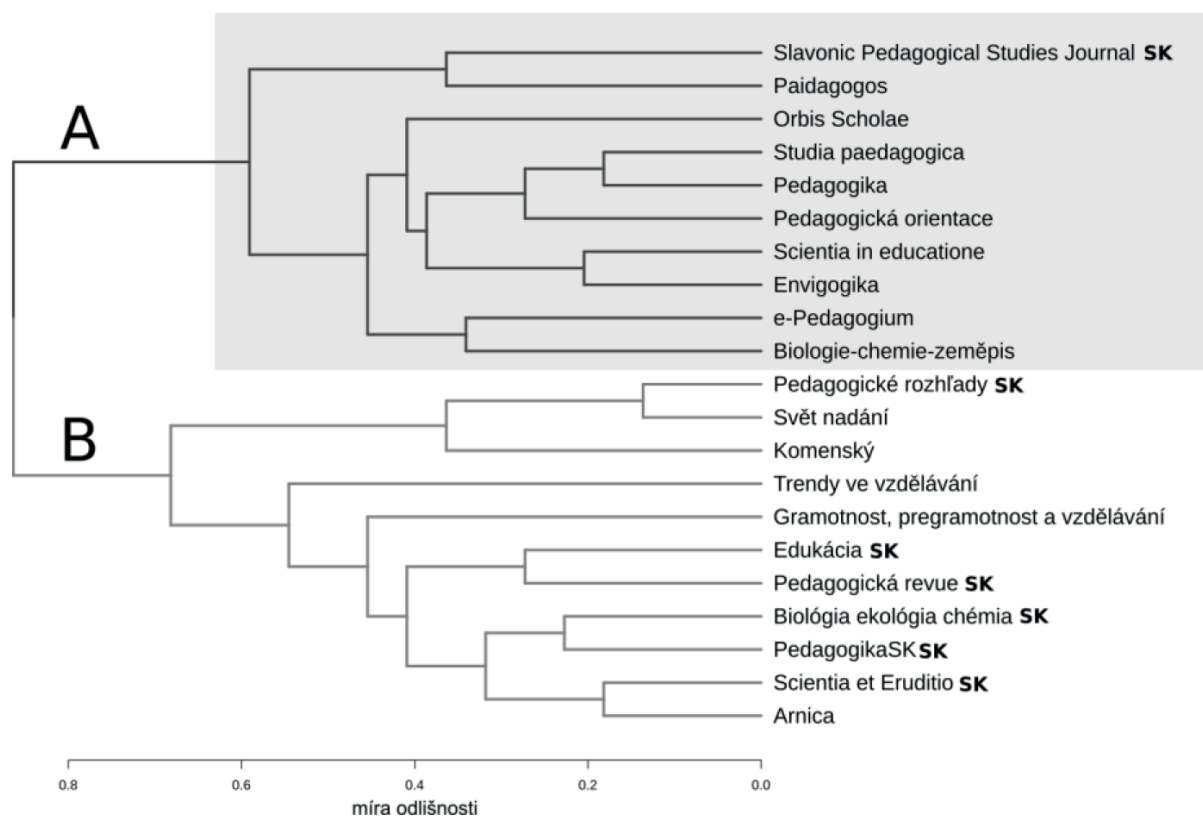
Pro časopisy ze shluku A je společné, že jsou indexovány v některé z databází DOAJ, *Google Scholar*, případně *Scopus* či Erih+. Z CMS často využívají OJS, ale nikdy nespécializované *Drupal*, *Joomla*, ani *WordPress*. Webová prezentace časopisu typicky umožňuje automatizované načtení bibliografického záznamu do citačního manažera a syndikaci obsahu. Tyto časopisy příspěvkům přidělují DOI a publikují je pod otevřenou licenci. Využívají také nějakou formu archivace. U příspěvků časopisy vždy vyžadují anglický abstrakt a anglická klíčová slova, zpravidla i anglický název, to vše usnadňuje vyhledávání obsahu. Tato periodika spíše vyžadují citační normu, poněkud APA. Také často vydávají monotematická čísla. Zároveň jsme se zde setkali s případem nesouladu ISSN.

Druhý shluk označený jako B sdružuje periodika, z nichž žádné nenajdeme v databázi *Scopus*, ani Erih+. Databáze DOAJ a *Google Scholar* zde zastoupeny jsou, avšak spíše výjimečně. Žádný z časopisů tohoto shluku nepoužívá pro správu webového archivu OJS, naopak u nich najdeme využití nespécializovaných nástrojů *Drupal*, *Joomla*, či *WordPress*. Webová prezentace časopisu spíše neumožňuje automatizované načtení bibliografického záznamu do citačního manažera, ani syndikaci obsahu. Periodika shluku B nepřidělují DOI, nepublikují pod otevřenou licenci, ani nevyužívají archivaci.

Rozdělení českých a slovenských periodik do obou shluků není rovnoměrné, v shluku B je statisticky významně zastoupeno více časopisů slovenské produkce a méně českých časopisů (Fisherův exaktní test jednostranný; $p = 0,04$). Nelze ale říci, že je v rámci shluků obecný rozdíl mezi českými a slovenskými časopisy (Fisherův exaktní test oboustranný; $p = 0,06$).

Obrázek 6

Shluková analýza Výběru časopisů na základě všech sledovaných kritérií kromě Seznamu

Pozn.: Slovenské časopisy označeny tučně SK. Zdroj autoři.

5 Diskuse

Některá kritéria (námi většinou zařazená do Obecných aspektů) přináší spíše orientační informace. Zároveň jsme ale identifikovali oblasti, podle kterých je možné periodika rozdělit do dvou základních shluků, které vesměs odpovídají vnímání časopisů odbornou komunitou (viz Průcha, 2015). Stav zjištěný v těchto oblastech považujeme za podstatný, a podrobněji ho rozebíráme níže a konstatujeme, že i formální charakteristiky mají u národních odborných časopisů vypovídací hodnotu.

Čtyři časopisy vnímané pedagogickými výzkumníky jako nejdůležitější (*Orbis scholae*, *Studia paedagogica*, *Pedagogika*, *Pedagogická orientace*) a tvořící základ tzv. jádrové skupiny pedagogiky u Juhaňáka (2017), jsou součástí shluku

A; v interpretaci analýzy tyto časopisy slouží jako etalon kvalitního národního odborného časopisu. V tomto shluku jsou společně s periodiky *Scientia in Education*, *Envigogika*, *Biologie-chemie-zeměpis*, ve kterých vychází nejvíce textů pojednávajících o didaktice biologie (Kroufek et al., 2020). *Orbis scholae* a *Studia paedagogica* jsou časopisy indexované v zahraniční databázi *Scopus*, tedy splňují určitou objektivní úroveň, včetně formální (Macháček & Srholec, 2017a). Naše analýza tak ukazuje, která periodika neindexovaná dosud ve *Scopusu* (ale řada z nich v Erih+) jsou těmito z formálních hledisek blízka. Kromě indexace jsou tyto časopisy charakterizovány mj. podobnou technickou vybaveností a přístupností, která usnadňuje vyhledávání příspěvků. Do shluku A spadá devět českých periodik a pouze jedno slovenské. Tyto časopisy mají, v mezích zjištění vyplývajících z povahy analýzy, největší potenciál k tomu usilovat o indexaci ve výběrových databázích. Přítomnost tří didaktických časopisů v tomto shluku vnímáme jako pozitivní zprávu o stavu české didaktiky biologie.

Slovenské časopisy blízké k didaktice biologie (*Biológia ekológia chémia* a *Scientia et Eruditio*) se nachází ve shluku B. Provedená analýza naznačuje možný problém s jejich kvalitou, a je otázkou, nakolik z toho lze odvozovat na úroveň oboru – je slovenská didaktika zaměřená více na mezinárodní publikace, a nevysiluje se prací v národních časopisech, které se jeví jako nerozvíjené (a tedy je z určitého pohledu v lepší kondici než česká), nebo její úroveň koreluje se zařazením slovenských časopisů?

U zástupců ze shluku B shledáváme jako nedostatečnou jejich technickou vybavenost a přístupnost. Dostupnost metadat pro citační manažery je jedním ze základních benefitů, které online forma publikování přináší, je tedy s podivem, že i při dostupnosti bezplatných nástrojů typu OJS volí i nově vznikající časopisy pro svou prezentaci systémů typu *WordPress*; při srovnání s chorvatskou zkušeností kde specializovaný software využívá pouze 10 % národních časopisů (Grgić, 2014) se jeví zjištěný výsledek jako očekávatelný. Vzhledem k absenci centralizovaného katalogu publikovaných prací je pro čtenáře velmi přínosná možnost syndikování obsahu, tedy doručování informací o nově publikovaných pracích. Možná, že časopisy volí jinou cestu, jak informovat o novinkách, to jsme však nezaznamenali. Pokud se nám podařilo zjistit, žádný ze sledovaných slovenských časopisů nevyužívá archivaci své produkce třetí stranou. Tento shluk je tvořen šesti slovenskými časopisy (ze sedmi), spolu s pěti českými. Zdá se, že můžeme souznít s kritickými tóny

Kaščáka a kol. (2015), který upozorňuje na problematické aspekty slovenské domácí produkce. Zde můžeme spekulovat, jak významným důvodem pro existenci časopisů je poskytnutí platformy autorům, bez ohledu na čtenáře. V limitech této studie se pak jeví jako obtížné považovat tyto časopisy za kvalitní národní odborné časopisy.

Je zajímavé, že výše popsané dvě skupiny časopisů lze rozlišit i podle převažující požadované citační normy. Ve shodě s Kratochvílem (2014) se domníváme, že nejednotnost citačních norem přináší negativa, a je tedy vhodné vyžadovat pokud možno obecně uznávanou normu. Globální dominance APA ve společenskovědních oborech se podle našich výsledků jen pomalu prolíná do domácích prostředí (srovnej s Ježková, 2011), ale je zřejmá u časopisů shluku A. Reziduum normy ISO 690, které nacházíme spíše u časopisů shluku B považujeme za zajímavý znak, ukazující na chybějící reflexi změn v metodice vědy, byť ryze formálního charakteru. Znovu připomeňme, že námi zjištěná data se týkají citační normy v úzkém pojetí (Mareš & Vlčková, 2013, s. 467) jako „způsobu, jak uspořádat citační aparát“, to, zda mají některé časopisy tendenci přijímat normu APA ve smyslu celého publikačního procesu jsme nezjišťovali. Zarážející je pak relativně vysoký počet „vlastních“ definic citačních pravidel. Těžko si dokážeme představit, že odborník z redakční rady, který je pro svou mezinárodně uznávanou práci nucen užívat zejména APA normu, považuje za důležité v domácím časopise užívat normu jinou. Tato myšlenka nutně implikuje otázku pro další výzkum – jaká je kvalita redakčních rad těchto časopisů?

Identifikovali jsme dva české a dva slovenské časopisy, které publikují příspěvky ve velkém rozsahu jazyků. Toto kritérium považujeme za zajímavý nástroj k identifikaci časopisů potenciálně podezřelých z predátorského chování; je-li obsahem čísla časopisu směs českých, slovenských, polských, ukrajinských a ruských článků, signalizuje to možný problém v kvalitě. Domníváme se, že takový přístup k pojetí časopisu je přizpůsobený na míru požadavkům kladeným na výzkumníky ohledně kvantity publikací, kdy kvalita příspěvků může být velmi nízká (srovnej Kaščák et al., 2015; Macháček & Srholec, 2017b). Podložit takové chování doklady je mimo naše možnosti, zdůrazňujeme ale, že i na domácím poli je třeba rozlišovat mezi kvalitními periodiky a periodiky, která nedodržují etické zásady (Macháček & Srholec, 2017a). Dva zjištěné časopisy s ruskými vlastníky jsou toho dobrým příkladem.

Myslíme si, že by redakční rady měly dbát na úzký a jasně omezený výběr akceptovaných jazyků které vycházejí z cílové skupiny, již se snaží oslovit. Zároveň je nutné bez výjimek dodržovat zásady recenzního řízení, např. to, že ani jeden z recenzentů není z redakce, nebo ze stejného pracoviště jako autor, a odmítat příspěvky, které nesplňují nároky (Mareš, 2000). Pouze při dodržení etických pravidel (např. Knecht & Dvořák, 2013) je možné vycházet z předpokladu, že úroveň článků lze odvodit z úrovně periodika, ve kterém byl publikován.

Požadování abstraktu, klíčových slov a názvu i v angličtině se ukázalo být typické pro časopisy shluku A. Je to očekávatelné; pokud chtějí časopisy být čteny a citovány, potřebují usnadnit vyhledání obsahu. Skupina těchto časopisů také spíše vydává monotematická čísla, což je pro organizaci zajišťovanou redakční radou náročnější (Pupala, 2010).

Shrneme-li formální kritéria, která se nám na základě provedené analýzy jeví jako významná pro indikaci kvality národního odborného časopisu, pak se jedná o tato:

- skupina Obecné aspekty – dodržení periodicity, rozsah akceptovaných jazyků;
- skupina Přístupnost – otevřená licence, DOI, přístupná bibliografická data, archivace;
- skupina Formální náležitosti rukopisů – citační norma, anglický překlad metadat;
- skupina Indexace obsahu – celá skupina.

5.1 *Limity studie*

Pro korektní užití naší práce bychom rádi připomněli omezenou platnost této scientometrické analýzy: základním omezením této studie je, že svou pozornost věnuje výhradně časopisům jako celku, bez analýzy publikovaných příspěvků ve smyslu jejich jazyka, zaměření, pojetí či citačních metrik; používá pouze formální kritéria. Soustředění se na formální aspekty časopisů nicméně přesto umožňuje zjišťovat a analyzovat určitou podobnost mezi periodiky. Některá kritéria (například šíře akceptovaných jazyků, dodržení periodicity či realizace monotematických čísel) v sobě nesou reálný vhled do nastavení procesů v rámci redakční rady, a věříme proto, že výsledný popis časopisů je v uvedených limitech relevantní.

5.2 Do budoucna

Pro další práci by bylo dobré se zaměřit na jazyk publikovaných příspěvků a jejich frekvenci. Taková analýza by pomohla lépe odlišit časopisy, fungující na bázi podobné konferenčním sborníkům, od reálných národních odborných periodik. Příležitostí k celkovému hodnocení časopisu je také hodnocení složení redakční rady jako navrhuje Xie a kol. (2019).

Významný přínos pro problematiku by měla kvantifikace *domácího publikování*, tedy poměru autorů v daném časopise, kteří pocházejí z vydávající instituce (či z redakční rady). Domácí publikování je v pojetí Macháčka a Srholce (2017a) považováno za specifický typ predátorství; jeho míra je například jedním kritérií při zařazení do databáze Erih+.

Při zpracovávání rešerše k příspěvku jsme si znovu uvědomili, jak silně postrádáme možnost centrálního prohledávání domácích publikací; přestože časopisy poskytují svoje archivy online, není možné je snadno centrálně prohledávat. Databáze RIV obsahuje pouze vykázané články, nelze ji tedy použít pro kvantifikaci faktorů souvisejících s publikačními aktivitami zahraničních autorů (včetně slovenských). Zároveň ale může pomoci identifikovat další didaktické časopisy mimo náš odborný rozhled, a umožnit tak analýzu komplexněji pokrývající oblast národních odborných časopisů z oblasti didaktického a pedagogického výzkumu.

6 Závěr

V předložené studii jsme navázali na předchozí analýzy pedagogicky zaměřených časopisů a analyzovali jsme české a slovenské časopisy z oboru didaktika biologie a obecně pedagogické. Do analýzy bylo zahrnuto celkem 21 časopisů, z toho 14 českých a sedm slovenských. Časopisy byly popsány na základě formálních parametrů rozdělených do čtyř okruhů: obecné aspekty, přístupnost, formální náležitosti rukopisů a indexace. Rozdělení periodik do dvou základních shluků pomocí formálních znaků značně odpovídá tomu, jak jsou časopisy vnímány odbornou komunitou. Ve shluku časopisů A jsou periodika indexovaná v databázi *Scopus* spolu s dalšími, které se jim ve formálních požadavcích blíží. Většina slovenských časopisů je ve shluku B, který vykazuje nižší kvalitativní úroveň.

Poděkování

Autoři děkují dvěma anonymním recenzentům za cennou zpětnou vazbu a četné doporučené informační zdroje, jež výrazně pomohly zlepšit pohled na diskutovanou problematiku.

Literatura

- dos Santos, T. R. L., & Zárate, L. E. (2015). Categorical data clustering: What similarity measure to recommend? *Expert Systems with Applications*, 42(3), 1247–1260. <https://doi.org/10.1016/j.eswa.2014.09.012>
- Dvořáčková, A., Šulcová, M., & Jirásek, I. (2014). Analýza metodologických postupů publikovaných prací v oblasti zážitkové pedagogiky. *Pedagogika*, 4, 407–421.
- Federation of Finnish Learned Societies, The Committee for Public Information, The Finnish Association for Scholarly Publishing, Universities Norway, European Network for Research Evaluation in the Social Sciences and the Humanities (2019). *Helsinki Initiative on Multilingualism in Scholarly Communication*. <https://doi.org/10.6084/M9.FIGSHARE.7887059>
- Frommel, K. (2020). *Oborový komentář k hodnocení podle Modulu 2—Ford: 5.3 Education (HODNOCENÍ 2019)*. <https://hodnoceni19.rvvi.cz/www/biblio-obory>
- Gavora, P. (2015). Metodologický profil kvantitativních výskumných štúdií publikovaných v časopise *Pedagogika*: Porovnanie období 1995–2000 a 2010–2014. *Pedagogika*, 4, 372–391.
- Good, B., Vermeulen, N., Tiefenthaler, B., & Arnold, E. (2015). Counting quality? The Czech performance-based research funding system. *Research Evaluation*, 24(2), 91–105. <https://doi.org/10.1093/reseval/rvu035>
- Gower, J. C. (1971). A general coefficient of similarity and some of its properties. *Biometrics*, 27, 857–871.
- Grgić, I. H. (2014). Scholarly journals at the periphery: The case of Croatia. *Learned publishing*, 27(1), 15–20.
- Gül, Ş., & Sözbilir, M. (2015). Biology education research trends in Turkey. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education*, 11(1).
- Gül, Ş., & Sözbilir, M. (2016). International trends in biology education research from 1997 to 2014: A content analysis of papers in selected journals. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 12(6), 1631–1651. <https://doi.org/10.12973/eurasia.2015.1363a>
- Henek, T. (1967). *Soupis českých a slovenských pedagogických časopisů do roku 1965*. Státní pedagogické nakladatelství.
- Chang, Y. H., Chang, C. Y., & Tseng, Y. H. (2010). Trends of science education research: An automatic content analysis. *Journal of Science Education and Technology*, 19(4), 315–331. <https://doi.org/10.1007/s10956-009-9202-2>
- ISSN.CZ – Základní vyhledávání. (b.r.). Získáno 14. prosinec 2020, z http://aleph.techlib.cz/F/?func=find-b-0&local_base=stk02

- Ježková, V. (2011). České odborné pedagogické časopisy. *Orbis Scholae*, 5(3), 132–135. <https://doi.org/10.14712/23363177.2018.93>
- Juhaňák, L. (2017). Sociální sítě autorů publikujících v pedagogických vědách v letech 2009–2013: Exploratorní analýza. *Studia paedagogica*, 22(1), 9–36. <https://doi.org/10.5817/SP2017-1-2>
- Kaščák, O., Pupala, B., Lehotská, V., & Zápotočná, O. (2015). Predškolská a elementárna pedagogika a jej medzinárodná akceptácia: Portrét jednej slovenskej slabosti. *Orbis Scholae*, 9(1), 119–138. <https://doi.org/10.14712/23363177.2015.75>
- Knecht, P., & Dvořák, D. (2013). Etika vědecké práce a publikování pro mírně pokročilé. *Pedagogická orientace*, 23(4), 554–578. <https://doi.org/10.5817/PedOr2013-4-554>
- Kratochvíl, J. (2014). Přínosy standardizace citačních pokynů pro české lékařské časopisy. *IT lib*, 18(4), 62–66.
- Kratochvíl, J., Plch, L., & Koritáková, E. (2019). Dodržování etických pravidel ve vědeckém publikování v biomedicínských Open Access časopisech indexovaných v Journal Citation Reports. *Vnitřní lékařství*, 65(5), 338–347.
- Kroufek, R., Jáč, M., Janštová, V., Pražáková, M., & Čiháková, K. (2020). Výzkum v didaktice biologie, geologie a environmentální výchovy v České republice v letech 2008–2018. *Scientia in educatione*, 11(1), 43–58. <https://doi.org/10.14712/18047106.1604>
- Lee, M. H., Wu, Y. T., & Tsai, C. C. (2009). Research trends in science education from 2003 to 2007: A content analysis of publications in selected journals. *International Journal of Science Education*, 31(15), 1999–2020. <https://doi.org/10.1080/09500690802314876>
- Lin, T. C., Lin, T. J., & Tsai, C. C. (2014). Research trends in science education from 2008 to 2012: A systematic content analysis of publications in selected journals. *International Journal of Science Education*, 36(8), 1346–1372. <https://doi.org/10.1080/09500693.2013.864428>
- Lin, T. J., Lin, T. C., Potvin, P., & Tsai, C. C. (2018). Research trends in science education from 2013 to 2017: A systematic content analysis of publications in selected journals. *International Journal of Science Education*, 41(3), 367–387. <https://doi.org/10.1080/09500693.2018.1550274>
- Maechler, M., Rousseeuw, P., Struyf, A., Hubert, M., & Hornik, K. (2019). *cluster: Cluster Analysis Basics and Extensions* (2.0.9) [Computer software].
- Macháček, V., & Srholec, M. (2017a). *Místní časopisy ve Scopusu*. Národohospodářský ústav AV ČR, v.v.i. https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_17_2017_Mistni_casopisy_ve_Scopusu/mobile/index.html
- Macháček, V., & Srholec, M. (2017b). *Pod pokličkou Beallových seznamů*. Národohospodářský ústav AV ČR, v.v.i. https://idea.cerge-ei.cz/files/IDEA_Studie_6_2017_Pod_poklickou_Beallovych_seznamu/mobile/index.html
- Mareš, J. (2000). Pedagogickopsychologické práce publikované v časopise *Pedagogika* v letech 1951–2000. *Pedagogika*, 50(4), 365–405.
- Mareš, J. (2010). Publikování výsledku výzkumu a vykazování výsledků výzkumu na českých vysokých školách. *Pedagogika*, 60(3–4), 148–151.
- Mareš, J., & Honsnejmanová, I. (2011a). Diskuse o pedagogických časopisech v České republice. *Pedagogická orientace*, 21(1), 104–113.
- Mareš, J., & Honsnejmanová, I. (2011b). Diskuse o pedagogických časopisech v České republice. *Pedagogika*, 61(1), 78–84.

- Mareš, J., & Vlčková, K. (2013). K metodologickým standardům kvantitativních studií v pedagogice: Jak psát o výzkumných zjištěních? *Pedagogická orientace*, 23(4), 455–477. <https://doi.org/10.5817/PedOr2013-4-455>
- Papáček, M., Čížková, V., Kubiátko, M., Petr, J., & Závodská, R. (2015). Didaktika biologie: Didaktika v rekonstrukci. In I. Stuchlíková & T. Janík (Eds.), *Oborové didaktiky: Vývoj—Stav—Perspektivy* (s. 225–257). Masarykova univerzita.
- Pedagogická bibliografická databáze | NPMK*. (2020). <https://www.npmk.cz/knihovna/o-knihovne/pedagogicka-bibliograficka-databaze>
- Průcha, J. (1975). Využívání informací v československém pedagogickém výzkumu. *Pedagogika*, 25(4), 461–478.
- Průcha, J. (2000). 50 let časopisu *Pedagogika*: Vývoj média české pedagogické vědy. *Pedagogika*, 50(4), 340–364.
- Průcha, J. (2008). Impakt faktor: Je hodnověrným ukazatelem kvality pedagogické vědy? *Pedagogická orientace*, 18(2), 111–119.
- Průcha, J. (2015). Pedagogické časopisy: Jejich využívání jako informačních zdrojů. *Pedagogická orientace*, 25(1), 122–130.
- Pupala, B. (2010). *Studia Paedagogica* v českém časopiseckém prostředí: Komentár k monotematickému číslu 1/2009 Lidé ve škole a jejich vztahy. *Pedagogická orientace*, 20(2), 110–118.
- R Core Team. (2020). *R: A Language and Environment for Statistical Computing* (4.0.3) [Computer software]. R Foundation for Statistical Computing. <https://www.R-project.org/>
- Rada pro výzkum, vývoj a inovace. (2014). *Aktualizace seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v České Republice – Návrh postupu v roce 2014*. <https://www.vyzkum.cz/FrontClanek.aspx?idsekce=707758&ad=1&attid=721067>
- Salátová, R. (2014, květen). Mají česká knihovnická periodika budoucnost? In *INFORUM 2014: 20. ročník konference o profesionálních informačních zdrojích*, Praha. <https://www.inforum.cz/pdf/2014/salatova-renata.pdf>
- Schönbach, K., & Lauf, E. (2006). Are national communication journals still necessary? A case study and some suggestions. *Communications*, 31(4), 447–454. <https://doi.org/10.1515/COMMUN.2006.028>
- Sile, L., Guns, R., Sivertsen, G., & Engels, T. (2017). *European databases and repositories for social sciences and humanities research output*. ECOOM & ENRESSH. <https://doi.org/10.6084/m9.figshare.5172322.v2>
- SK ISSN registr.* (b.r.). University Library in Bratislava. Získáno 14. prosinec 2020, z <https://issn.issn.sk/>
- Soukup, P. (2016). Užívání statistické a věcné významnosti v časopise *Pedagogická orientace* a *Pedagogika* v posledních deseti letech: Pohled statistika. *Pedagogická orientace*, 26(2), 182–201. <https://doi.org/10.5817/PedOr2016-2-182>
- Urbánek, P. (2011, září). České odborné pedagogické časopisy. *Smíšený design v pedagogickém výzkumu*. 19. výroční konference České asociace pedagogického výzkumu, Brno. <https://doi.org/10.5817/PdF210-CAPV-2012-0>
- Xie, Y., Wu, Q., & Li, X. (2019). Editorial team scholarly index (ETSI): An alternative indicator for evaluating academic journal reputation. *Scientometrics*, 120(3), 1333–1349.
- Zounek, J., & Tůma, F. (2014). Problematika ICT ve vzdělávání v českých pedagogických časopisech (1990–2012). *Studia paedagogica*, 19(3), 65–87. <https://doi.org/10.5817/SP2014-3-5>

Autoři

PhDr. Petr Novotný, Ph.D., Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra učitelství a didaktiky biologie, Viničná 7, 128 43 Praha 2, e-mail: novotp@natur.cuni.cz

RNDr. Vanda Janštová, Ph.D., Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra učitelství a didaktiky biologie, Viničná 7, 128 43 Praha 2, e-mail: vanda.janstova@natur.cuni.cz

RNDr. Karolína Kotvaltová Sezemská, Ph.D., Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra učitelství a didaktiky biologie, Viničná 7, 128 43 Praha 2, e-mail: sezemskk@natur.cuni.cz

Mgr. Romana Schubertová, PhD., Univerzita Mateja Bela, Fakulta prírodných vied, Katedra biológie a ekológie, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, e-mail: romana.schubertova@umb.sk

Formal analysis of national scientific journals: The case of the didactics of biology and pedagogy

Abstract: The aim of the research was a formal analysis of national scholarly journals that are relevant for the work of biology didactics. 14 Czech and 7 Slovak journals were included in the final study. Formal information was collected from publicly available sources, and divided into four groups: general aspects, accessibility, formal requirements of manuscripts, and content indexing. The analysis of the data showed some limitations of the journals, such as insufficient technical equipment, inconsistency of citation standards or shortcomings in the archiving of online journals. Analysis of the similarity of journals showed a significant difference between the journals that are indexed in databases such as *Scopus* or *Erih+*, and also Czech and Slovak journals. Criteria with significant differences included accessibility of bibliographic metadata, citation standards, and DOI use. Although the formal descriptors have limited informative value, the identified clusters seem valid and corresponded well to the perception of journals by the professional community.

Keywords: scientometry, journal, formal analysis, didactic, biology, pedagogy, Czech Republic, Slovakia

Představy o budoucnosti u žáků odlišných středoškolských programů¹

Jana Straková, Jana Korábová, Kamila Brožová,
Jaroslava Simonová

Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání

Redakci zasláno 6. 1. 2021 / upravená verze obdržena 1. 4. 2021 /
/ k uveřejnění přijato 28. 4. 2021

Abstrakt: České střední vzdělávání se vyznačuje vysokou diferenciací. Studijní programy gymnaziální vzdělávání, střední odborné vzdělávání s maturitou a střední odborné vzdělávání bez maturity se liší nejen cíli vzdělávání a vzdělávacím obsahem, ale i složením žáků a školním klimatem. Mezinárodní výzkumy ukazují, že navštěvovaný program má, stejně jako vrstevnický kolektiv a rodinné zázemí, velký vliv na představy mladých lidí o jejich budoucím životě. Tyto aspekty se v jednotlivých programech silně odlišují. Cílem této studie je zjistit, jak se liší představy o budoucím životě u českých žáků navštěvujících třetí ročníky středoškolského vzdělávání v různých středoškolských programech. K analýze byla využita data získaná od 1 151 gymnazistů, 2 216 žáků navštěvujících odborné studium s maturitou a 1 504 žáků navštěvujících odborné studium nematuritní v rámci reprezentativního šetření CLoSE v roce 2018. V rámci výzkumu byly zjišťovány kromě vědomostí a dovedností žáků jejich vzdělanostní aspirace, očekávané příjmy a představy o rozmanitých aspektech jejich budoucího života. Výzkum ukázal odlišné představy žáků různých programů z hlediska jejich vzdělanostních aspirací, očekávaného povolání a očekávaných příjmů. Studenti všech typů studia měli nicméně optimistické představy o svém budoucím životě, které se mezi jednotlivými programy lišily jen málo.

Klíčová slova: životní plány, vzdělanostní aspirace, žáci středních škol, studijní programy

České střední vzdělávání se vyznačuje vysokou diferenciací. Má všeobecný, nebo odborný charakter a je ukončeno maturitní zkouškou, výučním listem, nebo závěrečnou zkouškou. Uskutečňuje se v gymnáziu, ve středních odborných školách, středních odborných učilištích a v konzervatořích a je poskytováno celkem v 279 oborech vzdělávání. Jednotlivé programy, respektive typy studia (zde budeme rozlišovat mezi gymnaziálním vzděláváním – G, středním odborným vzděláváním s maturitní zkouškou – SOŠ a středním odborným vzděláváním bez maturity – SOU) se výrazně odlišují vzdělávacími cíli

¹ Text je výstupem řešení projektu GA ČR 18-19056S.

a od nich se odvíjejícími vzdělávacími obsahy, podílem všeobecně vzdělávacích a odborných předmětů, složením předmětů, podílem praktické výuky². Z výzkumů probíhajících v celém sektoru středních škol (typicky z výzkumu PISA) máme doklady o rozdílném složení žáků v jednotlivých programech z hlediska jejich rodinného zázemí a také vzdělávacích výsledků a postojů (např. Straková et al., 1998; Straková & Simonová, 2013). Jednotlivé programy se odlišují i klimatem a četností kázeňských problémů (Dzúrová et al., 2015). Mezinárodní výzkumy ukazují, že navštěvovaný program má velký vliv na představy mladých lidí o jejich budoucím životě, stejně jako vrstevnický kolektiv a rodinné zázemí, které se v jednotlivých programech silně odlišují (Massey et al., 2008). Cílem naší studie je odpovědět na otázku, jak se liší žáci navštěvující odlišné vzdělávací programy z hlediska svých představ o budoucím životě v České republice.

1 Faktory ovlivňující představy adolescentů o budoucím životě a jejich zjišťování

Zahraniční výzkumy zaměřené na představy adolescentů o budoucím životě jsou často založeny na konceptu budoucí orientace (*future orientation*). Ten je ovšem v různých studiích měřen různými způsoby. Níže popisujeme několik odlišných způsobů měření a představujeme vybrané poznatky, které ukazují vliv navštěvovaného programu, respektive školního/třídního prostředí na představy o budoucím životě.

Alm a Láftman (2016) použili k měření pouze jednu dotazníkovou položku, v níž měli respondenti za úkol vyjádřit na pětibodové škále souhlas s tvrzením: *Myslím, že se mi v budoucnosti bude dařit*. Pozitivní budoucí orientace byla přisuzována odpovědím *souhlasím* a *rozhodně souhlasím*, kultura budoucí orientace (*orientation culture*) byla stanovena jako podíl osob s pozitivní orientací v dané třídě. Výzkum prokázal souvislost mezi třídní kulturou budoucí orientace a delikventním chováním.

Johnson, Pas a Bradshaw (2015) měřili budoucí orientaci pomocí sady otázek, které byly používány například ve výzkumech mládeže Gallupova institutu. Respondenti měli za úkol vyjádřit na čtyřbodové škále souhlas

² Podle statistické ročenky školství (<http://toiler.uiv.cz/rocenka/rocenka.asp>) studovalo ve školním roce 2018/2019, kdy byl uskutečněn sběr data pro tuto studii, na středních školách celkem 420 814 žáků, z toho 316 698 v maturitních oborech a 130 133 v gymnáziích. V maturitních oborech i v gymnáziích mírně převažovaly dívky (53,9 %, resp. 57,3 %).

s následujícími čtyřmi výroky: *Věřím, že po ukončení střední školy budu pokračovat ve studiu, Na svoji budoucnost se těším, Mám řadu životních cílů, Všechny problémy se mi podaří vyřešit.* Výzkum ukázal, že budoucí orientace adolescentů je ovlivněna klimatem třídy a školy. Tedy vnímání budoucnosti jednotlivcem je ovlivněno tím, do jaké třídy a školy dochází, přičemž důležitými charakteristikami prostředí školy jsou například emoční podpora, nastavená pravidla nebo angažovanost rodičů.

Výzkum srovnávající cíle zaměřené na budoucnost u mladých Australanů, Izraelců a Finů (Nurmi et al., 1995) ukázal význam struktury systému, přičemž u systémů s vnější diferenciací zjistil rozdíly mezi adolescenty navštěvujícími různé středoškolské programy (všeobecné a odborné). V tomto výzkumu byla budoucí očekávání zjišťována pomocí následujících dvou otevřených otázek: *Lidé často přemýšlejí o budoucnosti. Do prázdného prostoru níže popiš naděje, které spojuješ se svojí budoucností; Teď bychom tě poprosili, aby ses zamyslel/a nad obavami, které se svou budoucností spojuješ, a popsal/a je do prostoru níže.* Pak byli studenti ještě explicitně dotázáni na očekávané vzdělání, povolání a rodinu.

S otevřenými odpověďmi pracovali také Massey a kol.. V roce 2008 publikovali přehledovou stat', ve které sumarizovali poznatky ze 102 výzkumných statí publikovaných mezi roky 1991 a 2007, zabývajících se životními cíli a cestami k jejich dosažení u školou povinných adolescentů. Rozlišovali cíle a procesy, kterými adolescenti chtějí svých cílů dosáhnout. Zabývali se efekty věku, pohlaví, rodinného zázemí i školy. Do analýzy zahrnuli výsledky výzkumů, ve kterých probíhalo dotazování prostřednictvím otevřených otázek. Formulace otázek se nicméně lišily. Výzkumníci konstatovali, že není jasné, jak moc jsou výsledky způsobem dotazování ovlivňovány.

Ze studie vyplývá, že adolescenti ve věku 18 let se většinou zaměřují na cíle spojené s dosažením vzdělání, kariérou, rodinou a materiálním zajištěním. V tomto věku již bývají cíle stanoveny realisticky; výzkumy ukazují, že osmnáctiletí jsou schopni své cíle přizpůsobit svým možnostem. S věkem stoupá schopnost seberegulace a plánování. Dívky častěji stanovují cíle v oblasti vztahů, pro chlapce je důležitější úspěch, společenský status a materiální zajištění. Dívky mají vyšší vzdělanostní aspirace než chlapci. Cíle tedy odrážejí značnou měrou genderové role.

Jako velmi důležitý z hlediska cílů adolescentů byl shledán vliv rodiny. Podpora rodiny posiluje vnímané možnosti a očekávání a tím pádem zvyšuje

aspirace týkající se vzdělání i zaměstnání, posiluje pozitivní sebehodnocení, které je spojeno s motivací a chováním. V této souvislosti je třeba zmínit rovněž vliv socioekonomického statusu. Existují doklady, že žáci s nižším socioekonomickým statusem vyzdvihují materialistické cíle, žáci s vyšším socioekonomickým statusem mají vyšší vzdělávací cíle. Existují doklady, že při stejných výsledcích vnímají adolescenti s nižším socioekonomickým statusem své schopnosti dosáhnout kognitivních, sociálních a personálních cílů hůře než žáci s vyšším socioekonomickým statusem.

Vrstevnícká skupina, ve které se žáci pohybují, má velký potenciál žáky ovlivnit pozitivně i negativně. Existuje řada důkazů, že vrstevnícká skupina, ve které dochází k delikventnímu chování, má velký potenciál podporovat experimentování s deviantními cíli. Zde představují značné riziko cíle typu být oblíbený nebo být populární, neboť v rizikovém prostředí mohou snadno vést k delikventnímu chování. Na druhou stranu pozitivně orientovaná vrstevnícká skupina má značný potenciál pozitivně ovlivňovat cíle v oblasti vzdělávání, povolání i společenského uplatnění.

Studie dále ukazuje, že životní cíle jsou ovlivňovány rovněž školním prostředím a navštěvovaným programem. Navštěvovaný program silně ovlivňuje očekávání z hlediska vzdělání a povolání. Adolescenti v odborných programech vyjevují větší měrou praktické cíle spojené s přípravou na dospělý život (nezávislost na rodičích, pracovní cíle, zakládání rodiny) a menší měrou cíle spojené s budováním kariéry a společenského úspěchu. Navštěvovaný program formuje cíle z hlediska odhodlání, vnímání bariér, očekávání úspěchu, připisování (*atribuce*) výsledků (studenti odborných programů si častěji připisují negativní výsledky, studenti v akademických programech naopak pozitivní). Liší se také vnímání vlastní účinnosti (*self-efficacy*) a pocit kontroly nad vlastní budoucností (Massey et al., 2008).

I v České republice máme řadu výzkumných dokladů o budoucích plánech a očekáváních adolescentů. Český sociologický výzkum se tradičně zabývá výzkumem vzdělanostních aspirací (zpravidla aspiracemi na VŠ vzdělání) v souvislosti s rodinným zázemím a pohlavím, přičemž shledává relativně silnou závislost aspirací na vzdělání rodičů a v souladu s poznatky zahraničních výzkumů rovněž vyšší vzdělanostní aspirace dívek (např. Matějů, 2005; Matějů et al., 2008; Šmídová et al., 2008; Katrňák et al., 2013). Na význam rodinného prostředí při rozhodování o volbě střední školy poukázali rovněž Hladó (2010) a Hladó a Balcar (2012). V ČR jsou dostupné rovněž výzkumy

zaměřené na dopad diferenciací systému středního vzdělávání na volbu vzdělávací dráhy. Například Jarkovská a Lišková (2008) ukázaly, jak struktura systému ovlivňuje vzdělanostní aspirace a volbu vzdělávací dráhy chlapců a děvčat tím, že jim nabízí odlišné příležitosti. Katrňák (2004) zkoumal, jak probíhá rozhodování o vzdělávací dráze žáků na konci povinného vzdělávání v dělnických rodinách a jak je ovlivněno přístupem dělnických rodičů ke vzdělávání a výchově jejich dětí a představami o jejich budoucím pracovním uplatnění. Komplexnější představy mladých lidí o budoucím životě byly zkoumány v souvislosti se změnami politického systému (např. Kubátová, 1995). Pozornost sociologů se dále tradičně věnuje představám o budoucím rodičovství (např. Fialová et al., 2000).

Zatímco výzkumníci se zpravidla zaměřují na zkoumání specifických aspektů budoucích očekávání, komerční subjekty realizují výzkumy, ve kterých jsou představy o budoucím životě zkoumány komplexněji. Např. výzkum České spořitelny a agentury Kantar z roku 2018 (*Čeští mileniálové...*, 2018) sledoval životní postoje českých mileniálů mezi 18 a 28 lety na reprezentativním vzorku 1036 respondentů. Přinesl zjištění týkající se představ o jejich budoucí kariéře, pohledu na rodinu, cestování či o hodnotovém ukotvení smyslu práce, práci, která bude mladé lidi bavit, ale také o obavách ze selhání. 83 % mileniálů se na budoucnost těší, přestože ještě nemají jasnou představu o své práci či kariéře, pro 53 % mladých lidí je důležitá (kromě rodiny a zdraví) práce, která je bude bavit. 82 % mileniálů se nechce stěhovat z místa, ve kterém nyní žijí.

Budoucí plány mladých lidí byly též zjišťovány průzkumem agentury Ipsos pro Hypoteční banku (*Na jedné straně...*, 2014). V tomto výzkumu sdělovalo 525 respondentů ve věku 18–30 let své představy o budoucím životě, práci a bydlení; jejich představy byly diskutovány s jejich příjmy (část mladých lidí si již vydělávala). 70 % z nich jejich práce naplňuje a 68 % z nich se považuje za šťastné a spokojené. Další průzkum zpracovala agentura Behavio (*Ztracená generace*, 2018) pro Aktuálně.cz. 600 lidí ve věku 16–23 let, tedy generace Z, odpovídalo v roce 2019 na otázky z oblasti sociálních sítí, politiky, práce, bydlení, ekologie a hodnot a stáří.

2 Výzkumné otázky

I když výzkumy provedené v ČR přinášejí zajímavé poznatky o budoucích plánech a představách mladých lidí na prahu dospělého života, nezjišťují, do

jaké míry jsou tyto plány a představy ovlivněny navštěvovaným vzdělávacím programem. Cílem naší analýzy bylo tuto mezeru zaplnit.

Ze zahraničních výzkumů vyplývá, že životní cíle a očekávání jsou ovlivněny celou řadou individuálních i vnějších faktorů, mezi nimiž hraje důležitou úlohu navštěvovaný program i školní/třídní prostředí. Naše analýza si kladla za cíl zjistit, jak je tomu v České republice. Česká republika má velmi diferencovaný systém středního vzdělávání. Mezi jednotlivými programy (středním nematuritním, středním maturitním a gymnaziálním vzděláním)³ jsou velké rozdíly v cílech vzdělávání, kurikulu⁴, ve složení žáků i v školním/třídním klimatu (Straková & Simonová, 2020). Z toho důvodu je zajímavé se poučit o tom, jak se žáci navštěvující jednotlivé programy liší ve svých představách budoucího života. Kladli jsme si následující otázky:

1. Jak se žáci 3. ročníku jednotlivých středoškolských programů liší z hlediska vzdělanostních aspirací a představ o svém budoucím povolání a příjmu?
2. Jak se žáci 3. ročníku jednotlivých středoškolských programů liší z hlediska očekávání kvality budoucího života?
3. Jak očekávání týkající se budoucího života souvisejí s vrstevnickým prostředím v jednotlivých vzdělávacích programech?
4. Jak se žáci 3. ročníku jednotlivých středoškolských programů liší z hlediska představ týkajících se konkrétních aspektů budoucího života?

3 Data, metody

3.1 Datový soubor

K zodpovězení výzkumných otázek byla využita data získaná v roce 2018 od žáků 3. ročníků všech typů středoškolských programů v rámci výzkumu CLoSE (*Czech Longitudinal Study of Education*)⁵. Datový soubor obsahoval

³ Zde používáme pro jednotlivé programy zjednodušené označení SOU, SOŠ a G.

⁴ viz <https://www.infoabsolvent.cz>

⁵ V rámci tohoto výzkumu realizovaného v rámci projektu financovaného Grantovou agenturou ČR P402/12/G130 byla sledována kohorta žáků, kteří se zúčastnili v roce 2011 ve 4. ročníku ZŠ výzkumu TIMSS a PIRLS. Této kohortě žáků byly administrovány testy a dotazníky v 6. a v 9. ročníku povinného vzdělávání a dále v prvních a ve třetích ročnících středoškolského studia. V této analýze byla využita data získaná v rámci šetření ve 3. ročnících středoškolského studia.

data od 4871 žáků z 246 tříd: 62 tříd s 1151 žáky z gymnázií (obor K), 103 tříd s 2216 žáky ze středního odborného vzdělávání s maturitou (obory M a L) a 81 tříd s 1504 žáky z oborů nematuritního středního odborného vzdělávání (obory H a E). Výběr byl proveden dvoustupňově, nejprve byly náhodně vybrány školy z databáze středních škol, následně třídy ve vybraných školách tak, aby výsledný soubor co nejlépe reprezentoval žáky středních škol z hlediska zastoupení oborů a regionálního pokrytí.

3.2 Výzkumné nástroje a popis proměnných

Žáci řešili testové úlohy z matematiky, čtenářské gramotnosti a českého jazyka a vyplňovali dotazník zaměřený na jejich rodinné zázemí, školní zkušenosti, trávení volného času a životní plány, který byl vyvinut speciálně pro tento výzkum. Níže podrobněji popisujeme, jak byly měřeny aspekty budoucích očekávání, na které byla zaměřena první výzkumná otázka.

Vzdělanostní aspirace byly zjišťovány pomocí otázky: *Jakého nejvyššího vzdělání bys chtěl/a nakonec dosáhnout? (vyučení v oboru bez maturity, střední školu s maturitou, vysokou školu)*. Chybějící odpovědi činily 1,3 %.

Aspirace na budoucí zaměstnání a očekávaná výše příjmu byly zjišťovány prostřednictvím otevřených otázek: *Při zvážení svých školních výsledků a schopností, jaké povolání bys chtěl/a mít, až budeš dospělý/á? Co budeš v tomto povolání dělat? Kolik si myslíš, že si lidé v tomto povolání zpravidla měsíčně vydělají čistého?*

První dvě otázky byly překódovány dle klasifikačního systému ISCO (*International Standard Classification of Occupations*), přičemž v našich analýzách pracujeme s první číslicí kódu ISCO, neboť první číslice kódu ISCO tvoří hierarchický systém: 1 – Zákonodárci a řídicí pracovníci, 2 – Specialisté, 3 – Techničtí a odborní pracovníci, 4 – Úředníci, 5 – Pracovníci ve službách a prodeji, 6 – Kvalifikovaní pracovníci v zemědělství, lesnictví a rybářství, 7 – Řemeslníci a opraváři, 8 – Obsluha strojů a zařízení, montéři, 9 – Pomocní a nekvalifikovaní pracovníci (zde tedy vyšší číslo indikuje nižší status, z toho důvodu byly hodnoty překódovány tak, aby nejvyšší status odpovídal hodnotě 9 a nejnižší status hodnotě 1). Chybějící odpovědi činily 16,6 %.

Očekávané budoucí příjmy byly překódovány do následujících 7 kategorií: 1: nižší než 10 000 Kč, 2: 10 001–15 000 Kč, 3: 15 001–20 000 Kč, 4: 20 001–25 000 Kč, 5: 25 001–30 000 Kč, 6: 30 001–50 000 Kč, 7: více než 50 000 Kč. Chybějící odpovědi činily 23,9 %.

Na zodpovězení druhé výzkumné otázky byla využita uzavřená otázka, ve které měli respondenti porovnat svůj budoucí život s životem vrstevníků. *Když se zamyslíš nad svým budoucím životem, myslíš si, že budeš mít: lepší život než většina Tvých vrstevníků, stejný život jako většina Tvých vrstevníků, horší život než většina Tvých vrstevníků.*

Třetí výzkumná otázka směřuje k ovlivnění budoucích očekávání vrstevnickým prostředím. To charakterizujeme složením žáků z hlediska jejich vzdělávacích výsledků a socioekonomického statusu, studijním klimatem a výskytem nežádoucího chování. Socioekonomický status (ses) byl stanoven jako faktorový skór vzdělání matky a vzdělání otce na čtyřstupňové škále: 1 – základní, 2 – střední bez maturity, 3 – střední s maturitou, 4 – vysokoškolské; povolání matky a povolání otce (první číslice kódu klasifikace ISCO překódována tak, že vedoucí pozice mají kód 9 a nekvalifikované práce kód 1) a počet knih v domácnosti (6 kategorií: první: 0–10, šestá: více než 500). Vyšší hodnota indikuje vyšší socioekonomický status.

Studijní prostředí bylo charakterizováno výskytem spolužáků, kteří se připravují do školy a chtějí se dále vzdělávat (faktorový skór odpovědí na otázku: *Kolik z Tvých spolužáků: chce získat maturitu, chce jednou studovat na vysoké škole, pravidelně se připravuje do školy na škále žádní, někteří, většina, všichni*).

Výskyt negativních jevů tvořil faktorový skór z odpovědí: *chodí alespoň jednou týdně za školu, má špatnou pověst, kouří, pije alkohol, kouří marihuanu, zkouší jiné drogy* v odpovědi na stejnou otázku. Zde je třeba mít na paměti, že se nejedná o objektivní informaci, ale o subjektivní hodnocení žáků.

Vzdělávací výsledky jsou prezentovány jako procentuální úspěšnost v testech z matematiky a ze čtenářských dovedností. Pro účely analýzy vlivu prostředí byly všechny proměnné agregovány na úroveň třídy.

Čtvrtá výzkumná otázka se týkala detailních představ žáků středních škol o jejich budoucím životě. Zde byla využita otevřená dotazníková položka *Až budeš vydělávat, jaký bude Tvůj život?*, ve které byli žáci vyzváni k tomu, aby popsali rozmanité aspekty svého dospělého života. Na otázku odpovědělo 88,8 % respondentů, 17,5 % respondentů nicméně odpovědělo, že nevědí, jak bude jejich budoucí život vypadat. Odpovědi byly kódovány ve dvou krocích. Prvotní analýza 200 odpovědí přinesla základní seznam kategorií pro kódování: dům, byt, město, vesnice, vybavení, partner, rodina, domácí

zvíře, přátelé, auto či motorka, práce, práce jako koníček. Kategorie *dobrý život* zahrnuje všechny odpovědi odkazující na dobrou kvalitu života (fajn, super, skvělý život, ...), naopak *starosti* byly kódovány odpovědi odkazující na stres, obavu, či výpovědi směřující ke strastiplnému životu (zmínka bezdomovectví, ubytovny, ...). Další kategorií byly *děti* (kódováno podle počtu, případně při explicitním zmínění žádných dětí). Kód byl použit i v případě, že respondent zmínil velkou rodinu. Dalšími kategoriemi byly *stejný* a *jiný*, pokud se v odpovědi objevila zmínka podobného života jako doposud, či naopak vymezení se proti současnému životu. Kategorie *vše, co potřebuji* byla přiřazena, pokud byl místo popisu uveden cíl, který má být splněn – budu mít vše / dosáhnu všeho, co budu pro svůj život potřebovat.

V druhém kroku byly těmito kategoriemi kódovány zbylé odpovědi. Další významné odpovědi byly doplněny jako nové kategorie do kódovací knihy a předchozí odpovědi byly překódovány (takovými nepředpokládanými častěji se vyskytujícími odpověďmi byla například charita – zmínka dobrovolnictví, doučování dětí, aj.). Kódovány byly všechny smysluplné odpovědi, včetně výpovědí vyjadřujících určitou ironii či nadsázku.

3.3 Metody analýzy dat

K odpovědím na první dvě výzkumné otázky byly využity deskriptivní statistiky (průměry, směrodatné odchylky). Statistická významnost rozdílů mezi oběma odbornými a mezi oběma maturitními programy byla testována prostřednictvím dvouvýběrového t-testu.

K odpovědi na třetí výzkumnou otázku byly využity regresní metody. Vzdělanostní aspirace jsou charakterizovány dichotomickou proměnnou, která vyjadřuje aspiraci žáka na vysokoškolské vzdělání. Zde byla ke zkoumání vlivu výše uvedených proměnných využita logistická regrese. Ostatní dvě proměnné (status povolání a příjem) byly pro účely analýzy považovány za kardinální, byla tedy využita lineární regrese. Do analýzy vstupovaly jako nezávislé proměnné charakteristiky žáka: vzdělávací výsledky (průměrná úspěšnost v testech), socioekonomický status a pohlaví (dívka = 1), dále proměnné charakterizující třídu: studijní prostředí, výskyt negativních jevů, socioekonomické složení třídy, vzdělávací výsledky žáků třídy a studijní programy (gymnázium a SOŠ ve srovnání se SOU).

V odpovědi na čtvrtou výzkumnou otázku prezentujeme procentuální zastoupení jednotlivých kódů pro všechny tři středoškolské programy. Zároveň indikujeme statistickou významnost rozdílů mezi oběma odbornými a mezi oběma maturitními programy, která byla zjišťována na průměrech hodnot prostřednictvím dvouvýběrového t-testu. Výpočty byly provedeny ve statistickém balíku SPSS.

4 Výsledky

V tabulce 1 jsou uvedeny průměry a směrodatné odchylky všech proměnných, které byly předmětem porovnání, s výjimkou proměnných získaných z poslední otevřené otázky, ve které měli žáci popsat vlastními slovy svůj budoucí život.

Dvouvýběrový t-test ukázal statisticky významné rozdíly ($p < 0,05$) mezi žáky středního odborného studia bez maturity a středního odborného studia s maturitou a středního odborného studia s maturitou a gymnázia ve všech proměnných s výjimkou poslední proměnné charakterizující vidinu lepšího života ve srovnání s vrstevníky. To znamená, že gymnázium je ve srovnání s oběma typy odborného studia charakterizováno vyšším socioekonomickým statusem žáků, větším zájmem žáků o vzdělávání, nižším výskytem negativních jevů a lepšími výsledky. Gymnazisté očekávají, že dosáhnou vyššího vzdělání, budou mít zaměstnání s vyšším statusem a budou mít vyšší příjem než žáci v ostatních dvou programech. U žáků v nematuritních oborech je tomu přesně naopak, tedy ve všech výše uvedených charakteristikách jsou na tom hůře než žáci ostatních dvou programů.

Podíváme-li se na otázku, zda si žáci představují, že budou mít horší, stejný nebo lepší život než jejich vrstevníci, odpovídají žáci ve všech programech podobně. Mezi žáky obou maturitních programů nepanují vůbec žádné rozdíly: 42 % z nich se domnívá, že budou mít lepší život než jejich vrstevníci, pouze 3,6 % očekává život horší. U žáků nematuritního studia nastává pouze malý posun směrem k negativním očekáváním: 40 % očekává lepší život a 5,3 % život horší.

Tabulka 1*Prostředí školy a budoucí očekávání podle studijního programu*

	SOU		Rozdíl SOU SOŠ	SOŠ		Rozdíl SOŠ G	G	
	průměr	SD		průměr	SD		průměr	SD
socioekonomický status	-0,74	0,89	+	-0,14	0,89	+	0,69	0,75
prostředí pozitivní	-1,53	0,71	+	-0,06	0,63	+	0,80	0,49
prostředí negativní	0,34	1,08	+	0,07	0,99	+	-0,36	0,82
matematika	0,18	0,10	+	0,30	0,13	+	0,48	0,15
čtenářská gramotnost	0,50	0,19	+	0,69	0,16	+	0,84	0,11
dosazené vzdělání	1,63	0,67	+	2,64	0,49	+	2,98	0,17
status budoucího povolání	4,56	2,13	+	6,82	1,91	+	7,70	1,19
příjem kategorie	3,97	1,52	+	4,83	1,46	+	5,41	1,30
lepší život	1,65	0,58		1,61	0,56		1,61	0,55

Pozn. Statisticky významné rozdíly ($p < 0,05$) mezi programy jsou označeny znaménkem +.

Třetí výzkumná otázka směřovala k tomu, zda jsou budoucí očekávání ovlivněna vrstevnickým prostředím. To se může uplatňovat různou měrou v různých třídách jednotlivých vzdělávacích programů. V tabulkách 2 až 4 jsou uvedeny výsledky regresí, u kterých figurovaly jako závislé proměnné očekávání vysokoškolského vzdělání (tabulka 2), status očekávaného povolání (tabulka 3) a očekávaný příjem (tabulka 4). Jako nezávislé proměnné na úrovni žáka figurovaly ve všech případech výsledky v testech, socioekonomický status a pohlaví, na úrovni třídy pak studijní prostředí, výskyt negativních jevů a složení žáků třídy z hlediska vzdělávacích výsledků a socioekonomického statusu. Zjišťovali jsme, do jaké míry je možno vysvětlit očekávané vzdělání a povolání a očekávaný příjem těmito proměnnými a jak se situace změní, přidáme-li do modelu vzdělávací programy (gymnázium a odborné studium s maturitou oproti odbornému studiu bez maturity).

Tabulka 2 ukazuje, že aspirace na vysokoškolské vzdělání jsou pozitivně ovlivněny všemi žákovskými charakteristikami, studijním prostředím a socioekonomickým složením žáků. Jako statisticky významný se uplatňuje i výskyt negativních jevů⁶, jehož příspěvek je nicméně nízký. Po zařazení studijních programů vymizí vliv socioekonomického složení žáků, studijní programy nejsou statisticky významnými prediktory. Hodnota Nagelkerkeho pseudo R² činila v prvním modelu 0,623 a ve druhém modelu 0,627.

Tabulka 2

Vliv vrstevnického prostředí na aspirace na vysokoškolské vzdělání

	B	S.E.	Sig.	Exp(B)	B	S.E.	Sig.	Exp(B)
konstanta	-0.310	0.28	0.268	0.733	0.091	0.34	0.787	1.095
výsledky – žák	0.174	0.03	0.000	1.190	0.173	0.03	0.000	1.189
ses – žák	0.447	0.06	0.000	1.563	0.440	0.06	0.000	1.552
dívka	0.609	0.10	0.000	1.838	0.549	0.11	0.000	1.732
studijní prostředí	1.732	0.11	0.000	5.652	1.848	0.15	0.000	6.346
výskyt negativních jevů	0.189	0.08	0.025	1.208	0.228	0.09	0.009	1.256
vzdělávací výsledky – třída	0.034	0.05	0.511	1.034	0.001	0.05	0.984	1.001
ses – třída	0.434	0.17	0.010	1.543	0.280	0.17	0.106	1.323
G					0.535	0.40	0.183	1.708
SOŠ					-0.315	0.22	0.148	0.730

Tabulka 3 ukazuje, že očekávané povolání je rovněž pozitivně ovlivněno všemi žákovskými charakteristikami, studijním prostředím a socioekonomickým statutem. Po zařazení typů programu opět vymizí vliv socioekonomického složení žáků, významně se uplatňuje SOŠ, což znamená, že skutečnost, že se jedná o obor s maturitou, je pro představu o budoucím povolání důležitá. Vliv studijního prostředí, které se uplatňuje nad rámec vzdělávacího programu, který žáci navštěvují, je ze všech faktorů nejsilnější. To znamená, že prostředí se zodpovědným přístupem ke studiu pozitivně přispívá k vysokým očekáváním z hlediska budoucího povolání. Model vysvětluje 35,2 % rozptylu závislé proměnné, jeho prediktivní schopnost zůstala po zařazení typu studia v zásadě stejná (před zařazením typů programu činil podíl vysvětleného rozptylu 34,7 %).

⁶ Výskyt negativních jevů se překvapivě uplatňuje pozitivně. Je možné, že se zde projevilo subjektivní hodnocení vrstevnického prostředí, kdy různí žáci a žáci z různých programů implicitně aplikovali různé normy.

Tabulka 3*Vliv vrstevnického prostředí na očekávání budoucího povolání*

	B	SE	β	Sig.	B	SE	β	Sig.
konstanta	6,761	0,16		0,000	6,262	0,21		0,000
výsledky – žák	0,044	0,01	0,062	0,003	0,044	0,01	0,062	0,003
ses – žák	0,158	0,03	0,076	0,000	0,160	0,03	0,077	0,000
dívka	0,344	0,06	0,083	0,000	0,385	0,06	0,092	0,000
studijní prostředí	1,399	0,06	0,604	0,000	1,168	0,10	0,504	0,000
výskyt negativních jevů	0,056	0,06	0,015	0,319	0,007	0,06	0,002	0,897
vzdělávací výsledky – třída	-0,068	0,03	-0,074	0,018	-0,045	0,03	-0,049	0,132
ses – třída	-0,216	0,10	-0,063	0,036	-0,140	0,11	-0,041	0,194
G					0,303	0,24	0,068	0,199
SOŠ					0,470	0,15	0,113	0,002

Tabulka 4 ukazuje souvislost mezi vrstevnickým prostředím a očekáváním budoucího příjmu. Zde se před zařazením studijních programů významně uplatňoval socioekonomický status žáka a pohlaví, přičemž dívky měly statisticky významně nižší očekávání. Na úrovni třídy se uplatňovaly všechny faktory s výjimkou vzdělávacích výsledků třídy. Po zařazení typů programu, které v tomto případě mají oba statisticky významný vliv na výši příjmu, se pozitivně uplatňoval ještě socioekonomický status žáků třídy. Nejsilnější pozitivní vliv na očekávaný příjem mají studijní programy a mužské pohlaví. Tento model je nicméně relativně slabý, vysvětluje pouze 24,4 % rozptylu (před zařazením typu programu činil vysvětlený rozptyl 23,6 %).

Tabulka 4*Vliv vrstevnického prostředí na očekávání budoucího příjmu*

	B	SE	β	Sig.	B	SE	β	Sig.
konstanta	5,043	0,13		0,000	4,413	0,17		0,000
vzdělávací výsledky – žák	0,016	0,01	0,031	0,188	0,016	0,01	0,031	0,187
ses – žák	0,205	0,03	0,135	0,000	0,205	0,03	0,136	0,000
dívka	-0,819	0,05	-0,272	0,000	-0,782	0,05	-0,259	0,000
studijní prostředí	0,280	0,05	0,168	0,000	-0,051	0,08	-0,030	0,524
výskyt negativních jevů	0,137	0,05	0,052	0,003	0,072	0,05	0,028	0,131
vzdělávací výsledky – třída	0,026	0,02	0,039	0,269	0,031	0,02	0,047	0,203
ses – třída	0,340	0,09	0,137	0,000	0,366	0,09	0,147	0,000
G					0,731	0,19	0,225	0,000
SOŠ					0,661	0,12	0,219	0,000

Poslední položka v tabulce 1 indikuje, že z hlediska očekávané kvality života se žáci jednotlivých studijních programů od sebe neliší. I zde by se ale mohlo vrstevnické prostředí uplatňovat nikoli v rámci programů (SOŠ, SOU a gymnázií), ale v rámci tříd uvnitř těchto programů, které se od sebe odlišují. S cílem ověřit, zda tomu tak je, jsme provedli logistickou regresi, kde jako závislá proměnná figurovala představa o lepším životě a jako nezávislé proměnné opět agregované proměnné na úrovni třídy, tedy složení žáků třídy z hlediska výsledků (průměrný výsledek v matematice a čtenářské gramotnosti) a z hlediska socioekonomického statusu, studijního prostředí, výskytu negativních jevů a studijních programů (gymnázium a SOS oproti SOU). V této regresi se sice jevily proměnné studijních programů a výskyt negativních jevů jako statisticky významné ($p < 0,05$), hodnota Nagelkerkeho pseudo R^2 však činila pouze 0,008, což fakticky znamená, že závislou proměnnou nelze těmito nezávislými proměnnými vysvětlit. Odpověď na poslední otázku je tedy záporná. Očekávání kvality budoucího života, tak jak ho měříme v našem výzkumu, nemůžeme vysvětlit vrstevnickým prostředím v jednotlivých vzdělávacích programech ani třídách.

Poznatek, že představa o kvalitě budoucího života není příliš závislá na navštěvovaném středoškolském programu a vrstevnickém prostředí, získáváme i při detailním pohledu na konkrétní představy mladých lidí, které uvádíme v tabulce 5. I když mezi představami mladých lidí existují drobné rozdíly⁷, představy mladých lidí z jednotlivých oborů, zejména o kvalitě jejich budoucího života, jsou podobné. Odpovědi u všech žáků nejčastěji odkazují k bydlení, rodině, partnerovi, dětem, koníčkům či práci. Žáci obou maturitních oborů častěji zmiňují, že by si chtěli pořídit dům, než žáci oborů nematuritních, a též svou budoucnost vidí o něco častěji ve městě. Také dovolenou a cestování uvádí častěji žáci maturitních oborů. Naopak žáci nematuritního oboru zmiňují častěji pořízení vlastního auta nebo motorky. Rodinu a děti zmiňují opět žáci maturitních oborů o něco častěji než žáci oborů bez maturity.

⁷ Dvouvýběrový t-test aplikovaný na průměrné odpovědi v nematuritních a maturitních odborných programech a následně na odpovědi žáků v obou maturitních programech ukázal statisticky významné rozdíly ($p < 0,05$) v některých položkách, jak uvádí tabulka 5.

Tabulka 5*Dílčí aspekty budoucího života podle studijního programu*

		SOU (%)	Rozdíl SOU SOŠ	SOŠ (%)	Rozdíl SOŠ SOU	G (%)
život obecně	dobrá život	20,1	+	18,2		18,3
	vše, co potřebuji	4,1	+	5,4		5,8
	starosti	1,6		1,3		1,2
bydlení	dům	22,6	+	35,1		37,1
	byt	11,1	+	13,0		12,6
	město	1,0	+	3,6	+	5,0
	vesnice	2,0	+	2,7	+	3,7
	vybavení	13,5	+	16,5	+	14,7
auto	auto/motorka	6,4	+	5,1	+	3,7
vztahy	partner/ka	12	+	19,4	+	18,7
	1-3 děti	23,4	+	33,4	+	35,5
	bez dětí	1,5	+	2,7	+	1,6
	rodina	11,3	+	14,2	+	17,9
	domácí zvíře	6,5	+	9,6	+	8,6
	přátelé	1,7		1,6		1,8
povolání	práce	5,7		5,3		5,6
	práce jako koníček	2,2	+	3,4	+	2,8
	vzdělání	0,6	+	1,0		0,9
volný čas	dovolená	10,8	+	16,8		17
	cestování	5,8	+	10,5	+	14,9
	koníček	12,3	+	18,0	+	22,6
	charita	0,1	+	0,5	+	1,2
život v zahraničí	život v zahraničí	1,2	+	2,7		2,9

Pozn. Statisticky významné rozdíly ($p < 0,05$) mezi programy jsou označeny znaménkem +.

5 Diskuse a závěr*5.1 Diskuse*

Naše studie potvrdila, že mezi jednotlivými středoškolskými programy – středním odborným studiem bez maturity, středním odborným studiem s maturitou a gymnaziálním studiem existují významné rozdíly z hlediska

složení žáků i jejich vzdělanostních aspirací, statusu očekávaného povolání a očekávaného příjmu.

Kladli jsme si otázku, zda můžeme vzdělanostní aspirace, status očekávaného povolání a očekávaný příjem vysvětlit prostředím ve třídách jednotlivých programů. V případě aspirací na vysokoškolské vzdělání a očekávaného statusu povolání se ukázalo jako velmi silný prediktor studijní prostředí, a to i při zohlednění individuálních charakteristik žáka a typu studijního programu. V případě očekávaného příjmu se ukázaly jako významné prediktory typy programu a socioekonomické složení třídy. Zdá se, že představa budoucího výtěžku je silně spjata s programem, který žák navštěvuje, bez ohledu na studijní prostředí a vzdělávací výsledky. Silně se uplatňuje efekt pohlaví – dívky mají nižší očekávání budoucího výtěžku než chlapci.

Poznatky o silném vlivu studijního prostředí na aspirace a představy o budoucím povolání a navštěvovaného programu na představy o budoucím povolání a příjmu, které se uplatňují i po zohlednění ostatních proměnných, odpovídají zahraničním poznatkům o významu třídního klimatu (např. Johnson et al., 2015) a významu navštěvovaného programu (Massey et al., 2008) pro budoucí očekávání žáků. Tyto souvislosti by bylo vhodné zohlednit v úvahách o žádoucí míře diferenciaci systému středního vzdělávání v ČR a o mechanismech přijímání do jeho jednotlivých programů.

Naše výsledky podporují rovněž zjištění týkající se genderových rozdílů (Massey et al., 2008). Ukazují, že dívky mají vyšší vzdělanostní aspirace a vyšší očekávání z hlediska budoucího povolání. Zde naše analýza pouze potvrzuje poznatky z již dříve provedených českých výzkumů (např. Matějů, 2005; Matějů et al., 2008; Šmídová et al., 2008; Katrňák et al., 2013). Očekávání z hlediska budoucího příjmu jsou naopak u dívek nižší. Zde se jeví nižší očekávání dívek vzhledem k vysokým genderovým rozdílům v příjmech v ČR jako velmi realistická.

Důležitým poznatkem našich analýz jsou pozitivní očekávání z hlediska kvality budoucího života žáků vstupujících do dospělého života, která se neodvíjejí ani od navštěvovaného vzdělávacího programu, ani od vrstevnického prostředí. Nezdá se, že by žáci v odborných programech, přestože vidí svoji budoucnost v povoláních s nižším statusem a mají očekávání nižšího příjmu, měli méně optimistický pohled do budoucna. To ukázala uzavřená otázka, kde měli žáci srovnat svoje životní vyhlídky s vyhlídkami ostatních, i otevřená otázka, ve které zhruba pětina mladých lidí zmiňuje dobrý život

(respektive označuje svou budoucnost jako fajn nebo super). Obavy či starosti uvádí minimum respondentů. V tomto ohledu se poznatky týkající se situace ČR odlišují od zahraničních výzkumů, kde byly shledány rozdíly v míře obav z budoucnosti mezi odlišnými středoškolskými programy (Nurmi et al., 1995). Poznatek o pozitivních očekáváních mladých lidí týkajících se budoucího života bez ohledu na navštěvovaný program však odpovídá zjištění z výzkumu České spořitelny a agentury Kantar z roku 2018 a výzkumu Ipsos z roku 2014.

Zároveň se nezdá, že by si žáci jednotlivých programů představovali svůj život zásadně odlišným způsobem. Mladí lidé nejčastěji uvádějí rodinu (partnera a děti), dům, své koníčky a dovolenou, tedy představy o dospělém životě se jeví u všech skupin žáků jako velmi tradiční. Zmínky alternativního způsobu života či života využívajícího moderní technologie se objevovaly v odpovědích vzácně (pasivní dům, solární panely, auto Tesla), stejně jako život v zahraničí. Tradičnímu pohledu odpovídá i skutečnost, že jen malá část respondentů zmiňuje celoživotní vzdělávání nebo další studium a všeobecně prospěšné aktivity.

5.2 Závěr

V rámci představené studie byla provedena sekundární analýza dat získaných od 4871 žáků 3. ročníků středních škol v roce 2018. Byla porovnána budoucí očekávání z hlediska dosaženého vzdělání, povolání, příjmu a aspektů týkajících se budoucího života mezi jednotlivými studijními programy. Dále byl zjišťován vliv prostředí, složení tříd a typu programu na tato budoucí očekávání. Analýzy ukázaly, že vzdělanostní aspirace a představy o budoucím povolání a příjmu se u jednotlivých programů liší a jsou ovlivněny kromě individuálních charakteristik žáků studijním prostředím, respektive typem programu. Představy žáků o jejich životě jsou nicméně ve všech programech srovnatelně optimistické a poměrně tradiční.

5.3 Limity studie

Naše výsledky mohou být negativně ovlivněny relativně vysokým podílem chybějících odpovědí v případě otázek o budoucím zaměstnání a budoucím příjmu. Podíl chybějících odpovědí se nicméně neodlišoval mezi jednotlivými programy.

Výsledky naší studie mohou být samozřejmě ovlivněny způsobem měření očekávání. Je možné, že kdybychom zvolili jiný způsob dotazování, výsledky by mohly být odlišné. Otevřená otázka v dotazníku přináší další limity pro výzkum: některé odpovědi (kódované nejčastěji jako „obavy“ zmiňující drogy, život na ubytovně) mohly být respondenty zamýšlené jako ironické. Jako poněkud problematický se jeví i způsob zjišťování vrstevnického prostředí. Výsledky naznačují, že žáci z jednotlivých tříd pravděpodobně aplikovali velmi odlišné normy.

Literatura

- Alm, S., & Låftman, S. B. (2016). Future orientation climate in the school class: Relations to adolescent delinquency, heavy alcohol use, and internalizing problems. *Children and Youth Services Review, 70*, 324–331.
- Čeští mileniánové ve své budoucnosti tápou. (2018, 14. dubna). Roklen 24. <https://roklen24.cz/cesti-milenialove-ve-sve-budoucnosti-tapou/>
- Dzúrová, D., Csémy, L., Spilková, J., & Lustigová, M. (2015). *Zdravotně rizikové chování mládeže v Česku*. Státní zdravotní ústav.
- Fialová, L., Hamplová, D., Kučera, M., & Vymětalová, S. (2000). *Představy mladých lidí o manželství a rodičovství*. Sociologické nakladatelství SLON.
- Hladó, P. (2010). Vliv sociálního okolí na kariérové rozhodování žáků při přechodu do vyššího sekundárního vzdělávání. *Pedagogická orientace, 20*(3), 66–81.
- Hladó, P., & Balcar, J. (2012). Sociálně-psychologické aspekty volby technického a humanitního studijního zaměření při tranzici žáků do maturitních oborů na středních školách. *Pedagogická orientace, 22*(4), 544–564.
- Jarkovská, L., & Lišková, K. (2008). Genderové aspekty českého školství. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 44*(4), 683–701.
- Johnson, S. L., Pas, E., & Bradshaw, C. P. (2015). Understanding the association between school climate and future orientation. *Youth Adolescence, 45*, 1575–1586.
- Katrňák, T. (2004). *Odsouzení k manuální práci: Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Sociologické nakladatelství SLON.
- Katrňák, T., Simonová, N., & Fónadová, L. (2013). Od diferenciaci k diverzifikaci: test MMI a EMI v českém středním vzdělávání v první dekádě 21. století. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 49*(4), 491–520.
- Kubátová, H. (1995). Projektovaná životní dráha. Průzkum postojů a preferencí životního stylu teenagerů. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 31*(3), 394–396.
- Massey, E. K., Gebhardt, W. A., & Garnefski, N. (2008). Adolescent goal content and pursuit: A review of the literature from the past 16 years. *Developmental Review, 28*, 421–460.
- Matějů, P. (2005). Ke kořenům sociálně psychologického modelu sociální stratifikace. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 41*(1), 7–30.
- Matějů, P., Smith, M. L., Basl, J. (2008). Rozdílné mechanismy – stejné nerovnosti. Změny v determinaci vzdělanostních aspirací mezi roky 1989 a 2003. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review, 44*(2), 371–400.

- Matějů, P., Smith, M. L., Soukup, P., & Basl, J. (2007). Determination of college expectations in OECD countries: The role of individual and structural factors. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 43(6), 1121–1148.
- Na jedné straně touha po hezkém bydlení, na straně druhé nízký příjem. Představy mladé generace o vlastní budoucnosti se střetávají s realitou* (2014, 19. června). Hypoteční banka. <https://www.hypotecnibanka.cz/o-bance/pro-media/tiskove-zpravy/vyzkumy/na-jedne-strane-touha-po-hezkem-bydleni/>
- Nurmi, J.-E., Poole, M. E., Seginer, R. (1995). Tracks and transitions-A comparison of adolescent future-oriented goals, explorations, and commitments in Australia, Israel, and Finland. *International Journal of Psychology*, 30(3), 355–375.
- Straková, J., Tomášek, V., & Palečková, J. (1998). *Třetí mezinárodní výzkum matematického a přírodovědného vzdělání – Souhrnné výsledky žáků posledních ročníků středních škol*. Ústav pro informace ve vzdělávání.
- Straková, J., & Simonová, J. (2013). Vliv navštěvované střední školy na občanské postoje středoškoláků v ČR. *Orbis Scholae*, 7(3), 27–47.
- Straková, J., & Simonová, J. (2020). Vztah akademické marnosti a výsledků žáků: různé mechanismy pro matematiku a čtenářskou gramotnost. *Studia paedagogica*, 25(3), 43–67.
- Šmídová, I., Janoušková, K., & Katrňák, T. (2008). Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace a vzdělanostní segregaci dívek a chlapců v českém vzdělávacím systému. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 44(1), 23–54.
- Zatracená generace. (nedatováno). *Aktuálně 2018*. <https://magazin.aktualne.cz/zatracena-generace-z/r~d1f1da48debd11e9926e0cc47ab5f122/>

Autoři

Doc. RNDr. Jana Straková, Ph.D., Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1, e-mail: jana.strakova@pedf.cuni.cz

Mgr. Jana Korábová, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1, e-mail: jana.korabova@gmail.com

Mgr. Kamila Brožová, Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1

Mgr. Jaroslava Simonová, Ph.D., Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání, Myslíkova 7, 110 00 Praha 1, e-mail: jaroslava.simonova@pedf.cuni.cz

Future expectations of upper secondary students in different tracks

Abstract: Czech secondary education is characterized by high differentiation. Different tracks (academic track, technical track, and vocational track) differ not only in the goals of education and educational content, but also in the composition of

students and the school climate. International research shows that the track attended has a great influence on young people's ideas about their future lives, and so do their peers and family backgrounds, which differ greatly from one program to another. The aim of this study is to find out how the ideas about the future life of Czech students attending the third year of secondary education differ in different tracks. The analysis used data obtained from 1151 grammar school students, 2216 students attending technical track, and 1504 students attending vocational track in a representative CLoSE survey in 2018. In addition to knowledge and skills of students, ideas about various aspects of their future lives were examined. The research showed different ideas of students of different tracks in terms of their educational aspirations, expected occupation, and expected income. However, students of all tracks had optimistic ideas about their future lives, which differed little between individual tracks.

Keywords: future expectations, educational aspirations, upper secondary education, tracking

Čeští žáci v zahraničí aneb proč není možné skládat přezkoušení na českých gymnáziích

Šárka Velhartická

Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta

Stále více dětí vyrůstá v zahraničí a pravidelně dojíždí na přezkoušení do české kmenové školy. Tuto možnost mají v průběhu základní školy, ne však už na gymnáziu, čímž přicházejí o příležitost složit českou maturitní zkoušku a plnohodnotně se zapojit do pracovního procesu v České republice (Velhartická, 2021).

V současném globálním světě narůstá nejen počet dětí ze smíšených vícejazyčných rodin, ale i množství dětí, které od narození vyrůstají v zahraničí, kde jsou jejich rodiče zaměstnáni, nebo kam jsou vysláni českými firmami. Tyto děti jsou svými rodiči mnohdy vedeny ke znalosti českého jazyka, historie a dalších reálií, do ČR často jezdí a mají zde své kořeny. Důvodů pro výuku českého jazyka v takové rodině bývá zpravidla více: nejčastěji se jedná o důvody praktické, tedy aby se děti při návštěvě České republiky domluvily, a to zejména s vlastními příbuznými; podstatnou je pak skutečnost, že nejnověji jsou bilingvismus a znalosti více jazyků od útlého věku považovány za velkou přednost – na rozdíl od nedávné doby, kdy byly vnímány jako překážka pro rozvoj dětské psychiky a intelektu. Nezanedbatelný je i počet rodin žijících v českém příhraničí, které posílají své děti do německých/rakouských škol, aby se naučily německému jazyku. Zdůrazněme, že mnoho z dětí vyrůstajících v cizině se zamýšlí nad možností vrátit se v dospělosti domů, pracovat zde a zúročit nejen své jazykové znalosti z cizího prostředí.

Z důvodu potřeby výuky českého jazyka v zahraničí vznikají České školy bez hranic, nicméně nejsou dostupné každému, kdo žije v cizině – zejména z geografických důvodů. Stále narůstá počet dětí, které se přihlásí ke kmenové škole v České republice, v průběhu roku se vzdělávají doma a pravidelně (jednou za rok až dva) přijíždějí na přezkoušení. Tuto možnost mají po dobu docházky na základní škole, ne však během studia na gymnáziu – a to ani pokud projdou řádnými přijímacími zkouškami.

Pro mnohé české žáky studující v zahraničí je proto nemožné získat českou maturitní zkoušku, která by jim umožňovala následné studium na domácí české univerzitě. Tyto děti jsou – neboť nemají možnost skládat každoroční zkoušky na střední škole – zásadně diskvalifikovány. Tím, že tito žáci nesložili

českou maturitní zkoušku, zůstávají mnohdy bez možnosti žádat o pracovní pozice požadující tento doklad o maturitní zkoušce, a často pak odcházejí do ciziny natrvalo. Nejedná se však pouze o ně: česká společnost se tímto připravuje o významnou část nadaných jedinců, kteří jsou mnohdy bilingvní a byli by pro naši zemi velkým přínosem – nejen jako učitelé a lektori cizích jazyků, ale i na úřednických a jiných pozicích, kde jsou takové znalosti vyžadovány.

Český školský systém nemá dosud vypracovanou metodologii, jak tyto situace řešit: níže uvádíme některé z možností, které jsou těmto studentům k dispozici. Ačkoliv se v daných případech jedná o významné a nutné součásti této nabídky a mají své zásadní opodstatnění, ani jedna z nich nedokáže komplexně pojmout všechny studenty v zahraničí a každou z nich lze využít pouze v některých konkrétních situacích:

1. České školy bez hranic¹

Jsou významnými centry setkávání krajanů v zahraničí, kromě nabídky výuky umožňují předávání zkušeností mezi rodiči a skýtají konverzační prostor pro děti i rodiče.

Negativum: jsou pouze omezeně dostupné v lokalitách, kde byly zřízeny.

2. Několik vybraných gymnázií, která nabízejí dálkové studium

Vycházejí vstříc potřebám dětí v zahraničí a berou v potaz jejich složitou situaci.

Negativum: studenti, kteří složili přijímací zkoušky a zahájili studium na dřívě zvoleném gymnáziu, kde jsou začleněni do kolektivu, mnohdy neví, na jak dlouho odcestují do ciziny. Přestup na jinou školu (často velmi vzdálenou) je pro ně posledním řešením. Je-li toto „dálkové“ gymnázium na druhém konci země, není pro studenty možné při návštěvě republiky docházet na konzultace a ze sociálního hlediska se jedná o pro mnohé studenty zcela nevyhovující řešení.

3. Nostrifikace maturitního vysvědčení²

Ačkoliv může být nostrifikace maturity pro některé ze studentů jistě východiskem, nelze ji ve většině případů vůbec uplatnit.

¹ Viz <https://csbh.cz/>

² Viz <https://www.msmt.cz/mezinarodni-vztahy/uznavani-vzdelani>.

Negativum: velkým problémem je doba vyřízení žádosti (často i několik měsíců): student, který dokončil studium v zahraničí a ihned předložil dokumenty k nostrifikaci, nemá šanci stihnout nostrifikaci ve lhůtě nutné k zápisu na vysokou školu, musí tudíž rok čekat na další přijímací zkoušky a o studium na vysoké škole mnohdy zcela přichází; po roce studijní pauzy jsou tito žáci odtrženi od intenzivní výuky; mnohé znalosti, způsoby řešení příkladů i principy testů zapomenou a po tak dlouhé době zákonitě nemohou obstát u obtížných přijímacích zkoušek na vysokou školu. V průběhu tohoto pomaturitního „volného“ roku buď odjedou do ciziny, nebo naleznou zaměstnání a ke studiu se nevrátí, případně se živí příležitostnými brigádami. V obou případech ztlačně pozbydou gymnaziálních znalostí a o rok odložené obtížné přijímací zkoušky na některé obory (např. matematika, přírodovědné obory) už nemusí vůbec zvládnout (ačkoliv o rok dříve by v nich mohli excelovat).

Druhou závažnou překážkou – kdy nelze nostrifikaci vůbec uplatnit – je, že mnohé mezinárodní střední školy (např. amerického typu) nejsou ukončeny klasickou maturitou, ale zkouškami odlišného typu, případně pouze na základě získaných kreditů v průběhu studia, a o nostrifikaci nelze zažádat. Zde pak nemá ani nejskvělejší student/ka možnost získat českou maturitu – i velmi nadaný student tak zůstává zcela bez maturity a nemá možnost hlásit se na univerzitu nejen v České republice, ale ani v Evropské unii.

4. Národní srovnávací zkoušky³

Negativum: Jedná se pouze o zkoušku, studenti dlouhodobě žijící v zahraničí však potřebují intenzivní a soustavnou pedagogickou podporu.

Tyto zkoušky nejsou rovnocennou maturitní zkouškou – umožňují přihlášení pouze na některé vysoké školy a na rozdíl od klasické maturity jejich zvládnutí studenta neopravňuje k podání přihlášky na jiné evropské univerzity. Zdůrazněme, že česká maturitní zkouška má v Evropě i jiných zemích značnou váhu a otevírá českým studentům dveře i do zahraničí.

Dále pak tato srovnávací zkouška nenahrazuje adekvátní intenzivní přípravu na maturitní zkoušku. Studenti v zahraničí oproti tomu nutně potřebují v průběhu čtyř let gymnaziálního studia intenzivní paralelní výuku a pedagogickou podporu ze strany českého gymnázia – tak, aby mohli tyto obtížné zkoušky zvládnout. Systém *Národních srovnávacích zkoušek* může být opět pro někoho výhodný, avšak z pohledu zkušených pedagogů, specializujících se na tuto problematiku, je zcela nevyhovujícím.

³ Viz https://cs.wikipedia.org/wiki/N%C3%A1rodn%C3%AD_srovn%C3%A1vac%C3%AD_zkou%C5%A1ky.

1 Shrnutí argumentů

Z výše uvedeného je zjevné, že pro studenty, kteří dlouhodobě pobývají v zahraničí, je nejvýhodnějším řešením domácí kmenová škola v České republice, která je podporuje a formou nejnovějších metod jim umožňuje co nejužší zapojení do výuky. Hlavním argumentem proti pouhé nostrifikaci vysvědčení nebo složení jednorázové zkoušky je skutečnost, že příprava na každoroční přezkoušení v ČR je pro studenty sice obtížná a časově náročná, ale je pro ně jednoznačným přínosem. Studenti v zahraničí potřebují především odborné pedagogické vedení a vstřícně orientované školy, které je v jejich snažení budou podporovat – například formou online konzultací, průběžným zasíláním didaktických materiálů, testů, videí, případně možností online-zapojení do vyučování (bude-li to v časových možnostech studenta mimo Českou republiku). Požadovanou látku i znalosti si žáci i gymnazisté studiem z českých učebnic a při online-konzultacích důsledně osvojují a procvičují. Ideální pak je, mohou-li tito studenti několikrát za rok do školy přijet, seznámit se osobně s průběhem výuky a s prací s didaktickými materiály, s pedagogy i spolužáky, v nichž získávají rovnocenné komunikační partnery. To je nezbytné zejména proto, že pro studenty vyrůstající v zahraničí je důležité doplňovat si znalosti českého jazyka právě formou rozhovorů s vrstevníky, k čemuž v cizině nemají příležitost. Jedná se o nenahraditelnou formu konverzačních cvičení, jež těmto studentům pomáhají vyrovnávat své bilingvní (trilingvní) znalosti a zdokonalovat se v českém jazyce.

Doplňme, že tímto velice náročným sítím studia paralelně na gymnáziu v zahraničí a v České republice projde jen omezený počet skutečně nadaných a motivovaných studentů vzhledem k obtížnosti i časové náročnosti současného studia na dvou středních školách.

2 Spolupráce s Ministerstvem školství

Překážek v zákonech, které neumožňují českým studentům gymnázií žijícím v zahraničí absolvovat každoroční přezkoušení na české škole, je více. A i když žák složí přijímací zkoušky na (víceleté) gymnázium, smí skládat tato přezkoušení pouze do dokončení 9. ročníku (tedy základního vzdělání), dále to již zákon neumožňuje. Žije-li student v cizině, smí studium přerušit maximálně na dva roky, při delším pobytu v zahraničí mu však není umožněno gymnázium absolvovat – studium musí opustit nedokončené: „žák je zapsán na kmenové střední škole v ČR, kde skládá po dohodě s ředitelem

rozdílové zkoušky (průběžně nebo po návratu...vše záleží na dohodě) nebo může studium přerušit – maximálně však na 2 roky“.⁴

Iniciativa rodičů, která se v loňském roce obrátila na Ministerstvo školství, obdržela následující odpověď: „Kromě možnosti nostrifikace zahraničního vysvědčení mají Vámi zmínění žáci rovněž možnost individuálního vzdělávacího plánu ve středních školách v souladu s § 18 školského zákona.“⁵

Jak však zaměstnanci MŠMT doplňují, není toto vyjádření jednoznačné, neboť § 18 školského zákona výslovně zahraniční studenty neuvádí. Z tohoto důvodu se ředitelé středních škol o údaje v něm obsažené nemohou opřít. *Individuální studijní plán* podle tohoto paragrafu není určen primárně pro žáka studujícího v zahraničí, ale „žákovi se speciálními vzdělávacími potřebami nebo s mimořádným nadáním“, případně ho lze udělit „na základě potvrzení, že žák nebo student je sportovním reprezentantem České republiky ve sportovním odvětví, vydaného sportovní organizací zastupující toto sportovní odvětví v České republice“. To však nemusí být případ žáků/studentů v zahraničí.

Zodpovědní pracovníci MŠMT nicméně projevili o tuto problematiku velký zájem a vyjádřili svůj vstřícný postoj nejen v průběhu e-mailové komunikace, ale i během online-konzultace celé problematiky. Jsou si vědomi, že současná legislativa neumožňuje žádné vhodné řešení a je skutečnou překážkou. Ačkoliv jsou připraveni se tímto problémem zabývat a vyjít studentům v zahraničí vstříc, mohli prozatím ve svých vyjádřeních opět pouze konstatovat, že student v zahraničí nemá za takto nastavených podmínek šanci být zapsán na gymnázium ani skládat každoroční přezkoušení tak, jak to pro něj bylo možné v průběhu základní školy:

...vyjádření k možnosti vzdělávání žáků podle individuálního vzdělávacího plánu dle § 18 zákona č. 561/2004 Sb., o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

V příslušném ustanovení je ukotveno, že „ředitel školy může s písemným doporučením školského poradenského zařízení povolit nezletilému žákovi se speciálními vzdělávacími potřebami nebo s mimořádným nadáním na žádost jeho zákonného zástupce a zletilému žákovi nebo studentovi se speciálními vzdělávacími potřebami nebo s mimořádným nadáním na jeho žádost vzdělávání podle individuálního vzdělávacího plánu. Ve středním vzdělávání nebo vyšším

⁴ http://www.mzv.cz/public/2a/7c/8b/505441_395800_studium.zahranici.pdf.

⁵ E-mail ze 6. 11. 2020 (podepsána Mgr. Barbora Krčmářová, DiS.).

odborném vzdělávání může ředitel školy povolit vzdělávání podle individuálního vzdělávacího plánu i z jiných závažných důvodů. Ve středním vzdělávání nebo vyšším odborném vzdělávání povolí ředitel školy individuální vzdělávací plán žákovi nebo studentovi na základě potvrzení, že žák nebo student je sportovním reprezentantem České republiky ve sportovním odvětví, vydaného sportovní organizací zastupující toto sportovní odvětví v České republice, a to v souvislosti s touto skutečností“.

Z výše citovaného může ředitel školy povolit žákovi vzdělávajícímu se ve střední škole vzdělávat se dle individuálního vzdělávacího plánu i z jiných důvodů, než jsou speciální vzdělávací potřeby nebo reprezentace České republiky. Takovými důvody mohou být např. dlouhodobá nemoc žáka, pobyt v zahraničí za účelem mobilit žáků při výměnných stážích a apod.

V případě, že by žák, který byl přijat ke vzdělávání na základě přijímacího řízení do střední školy, požádal o povolení vzdělávání dle individuálního vzdělávacího plánu na základě jeho pobytu v zahraničí s rodiči, kteří tam vykonávají své pracovní povinnosti, jsme toho názoru, že by takový důvod mohl být považovaný za jiný závažný důvod pro povolení takové žádosti. Dovolujeme si však upozornit, že povolení vzdělávání na základě individuálního vzdělávacího plánu není primárně určeno pro celé středoškolské studium. Individuální vzdělávací plán se nejčastěji stanovuje na 1 školní rok, případně i dobu kratší, a jsou v něm uvedeny podmínky, které musí být při jeho naplňování dodrženy. Pokud žák některé z podmínek stanovených v plánu nedodrží, může mu být vzdělávání dle plánu zrušeno, nebo pro příští školní rok již znovu nepovoleno. Také upozorňujeme, že je však plně v kompetenci ředitele školy rozhodnout o takové žádosti po posouzení žákových schopností a možností pro vzdělávání tímto způsobem. Podmínky stanovení individuálního vzdělávacího plánu jsou dále ukotveny v § 5 vyhlášky č. 13/2005 Sb., o středním vzdělávání a vzdělávání v konzervatoři.⁶

Jak bylo zmíněno výše, lze tedy na jednoletý pobyt v cizině udělit *individuální vzdělávací plán*, celkové přerušení studia je však možné pouze na dva roky. Tento systém je tak zcela nevyhovující pro studenty, kteří žijí v zahraničí déle, případně jejichž rodiče vycestují za prací do ciziny na tři a více let apod.

3 Návrhy řešení

Cílem současné iniciativy je vytvoření vhodných podmínek pro české žáky/studenty, kteří pobývají delší dobu na zahraniční škole, kteří mají zájem složit maturitní zkoušku na českém gymnáziu a zároveň mají předpoklady

⁶ Odpověď na dopis ze 14. 2. 2021, Číslo jednací MSMT-3710/2021-21 (odbor středního, vyššího odborného a dalšího vzdělávání).

k jejímu úspěšnému složení. Ideálním řešením by bylo znění zákona konstatující, že každé státní nebo soukromé gymnázium či střední škola v ČR mohou přijímat (po úspěšně složené přijímací zkoušce) libovolný počet studentů české národnosti, kteří doloží, že studují paralelní školu v zahraničí. Tito studenti by mohli absolvovat každoroční přezkoušení v ČR a po soukromé přípravě složit českou maturitní zkoušku (bez nutnosti navštěvovat gymnázium v denním studiu). Pokud by splnili kritéria vstupních zkoušek, byli by přijímáni nad rámec počtu studentů v denním studiu, na které škola získává finanční podporu, a jejich přijetí by tak pro školu představovalo minimální finanční zátěž. Žák by pro získání každoroční české zkoušky musel samozřejmě předkládat doklad/vysvědčení z dané školy v zahraničí. Takový student by pokračoval obdobným způsobem samostudia jako na základní škole až k maturitě.

Jedním z řešení pro tyto studenty by rovněž bylo dopravit výše citovaný paragraf 18 školského zákona jednoduchým konstatováním: „To se vztahuje i na žáky/studenty navštěvující paralelně základní či střední školu v zahraničí, kteří mají na základě vysvědčení dané zahraniční školy možnost skládat ročníkové zkoušky i závěrečnou maturitní zkoušku na střední škole v České republice.“

Pro rodiny českých občanů žijící přechodně či dlouhodobě v zahraničí je stávající systém nedostatečný a představuje skutečnou překážku ve vzdělávání dětí – občanů ČR. Podle údajů Ministerstva školství se tento závažný problém týká několika tisíc žáků a studentů – občanů ČR – a toto číslo neustále narůstá, a to ze dvou důvodů: do závěrečných ročníků základních škol v současnosti dorůstají silné ročníky a stále více českých občanů působí na pracovních pozicích v zahraničí. Věříme, že pokud jde o tyto občany, dojde ke zlepšení jejich již mnohdy tak obtížné situace.

Literatura

Velhartická, Š. (2021, 15. dubna). České nadané děti v zahraničí. *MENSA ČR: Pro nadané děti*. <https://deti.mensa.cz/index.php?pg=home--newsletter-pro-rodice&aid=930>

Autorka

Mgr. Šárka Velhartická, Ph.D., Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, e-mail: sarka.velharticka@centrum.cz

Editor-in-chief: Eva MINAŘÍKOVÁ (Masaryk University)

Editorial team: Pavlína ČÁSTKOVÁ, Palacký University Olomouc, Lenka KAMANOVÁ, Mendel University in Brno, Kateřina LOJDOVÁ, Masaryk University, Jana MAJERČÍKOVÁ, Tomas Bata University in Zlín, Ondřej ZABLOUDIL PECHNÍK, Masaryk University, Jana POLÁCHOVÁ VAŠTATKOVÁ, Palacký University Olomouc, Jan SLAVÍK, University of West Bohemia, Petr URBÁNEK, Technical University of Liberec, Marta RYBIČKOVÁ, Masaryk University (Administration)

Postal address: Pedagogická orientace, Institute for Research in School Education, Faculty of Education of Masaryk University, Poříčí 31, 603 00 Brno, Czech Republic, e-mail: minarikova@ped.muni.cz

Editorial Board (Czech Edition): Tomáš ČECH, Palacký University Olomouc, Jana DOLEŽALOVÁ, University of Hradec Králové, Jana DVOŘÁČKOVÁ, Masaryk University, Petr FRANIOK, University of Ostrava, Peter GAVORA, Tomáš Baťa University in Zlín, Tomáš JANÍK, Masaryk University, Marcela JANÍKOVÁ, Masaryk University, Dana KASPEROVÁ, Technical University of Liberec, Ondřej KAŠČÁK, University of Trnava, Dana KNOTOVÁ, Masaryk University, Jana KOHNOVÁ, Charles University in Prague, Tomáš KOHOUTEK, Masaryk University, Petr NAJVAR, Masaryk University, Milan POL, Masaryk University, Jiří PROKOP, Charles University in Prague, Karel RÝDL, University of Pardubice, Irena SMETÁČKOVÁ, Charles University in Prague, Vladimír SPOUSTA, Independent Expert, Iva STUHLÍKOVÁ, University of South Bohemia, Jiří ŠKODA, Jan Evangelista Purkyně University in Ústí nad Labem, Petra ŠOBÁŇOVÁ, Palacký University Olomouc, Vlastimil ŠVEC, Masaryk University, Hana VOŇKOVÁ, Charles University in Prague, Vojtěch ŽÁK, Charles University in Prague

International Editorial Board (English Edition): Inger Marie DALEHEFTE, University of Agder, Norway, Michaela GLÄSER-ZIKUDA, University of Nürnberg, Germany, Ondřej KAŠČÁK, University of Trnava, Slovakia, Anke WEGNER, Universität Trier, Germany

Journal profile: Pedagogická orientace is a peer-reviewed scholarly journal which aims to support the development of pedagogical thinking. It comprises articles on current issues in theory and practice in education, curriculum and instruction, educational psychology, educational research, educational policy, and teacher education. The Journal provides a forum for distinguished authors as well as young researchers from within the Czech Pedagogical Society as well as from outside. Pedagogická orientace is an open access journal which means that all content is freely available at <https://journals.muni.cz/pedor>.

Instructions for authors: Pedagogická orientace publishes four types of articles; theoretical papers, research papers, review papers (ca 45 000 characters), letters (ca 27 000 characters), conference and other reports and book reviews (ca 9 000 characters). The articles should have the following structure: abstract (max 1 200 characters), key words, introduction, state-of-the-art, method, results and interpretations, discussion, conclusion and short information about the author/authors. Prior to publication, each paper (excluding discussion papers, reports and book reviews) is judged by the Editor and double-blind peer-reviewed by two anonymous experts. More detailed author guidelines and the information on the peer review process are available at <https://journals.muni.cz/pedor>.

The Journal accepts previously unpublished papers only.

Pedagogická orientace adheres to the principles outlined by COPE – Committee on Publication Ethics (<http://publicationethics.org/>), the Ethical Code of the Czech Pedagogical Society, and the Ethical Code of the Czech Educational Research Association.

Pedagogická orientace (ISSN 1211-4669 print; ISSN 1805-9511 on-line; reg. No. MK ČR E 20166) is published by the Czech Pedagogical Society, Poříčí 538/31, 639 00 Brno, IČ 00444618, in cooperation with Masaryk university. Subscription orders: <https://journals.muni.cz/pedor>.

Pedagogická orientace is published quarterly. Typeset Mgr. Monika Foltánová, print: Papír a tisk, s. r. o., Heršpická 800/6, 639 00 Brno. Circulation: 350 copies.

The publishing of the journal is supported by the Council of Scientific Societies of the Czech Republic.

Pedagogická orientace has been listed in following academic databases: ERIH PLUS, DOAJ, Educational Research Abstracts Online (Taylor & Francis), EBSCO Education Source, CEJSH, ProQuest.

Pedagogická orientace

Vědecký časopis České pedagogické společnosti

Pedagogická orientace je vědeckým recenzovaným časopisem, jehož cílem je podporovat rozvoj pedagogického myšlení. Zaměřuje se na aktuální problémy pedagogické teorie a praxe, pedagogického výzkumu, školního vzdělávání, vzdělávací politiky a vzdělávání učitelů. Pedagogická orientace nabízí publikační příležitost renomovaným odborníkům i začínajícím autorům. Časopis je platformou pro členy České pedagogické společnosti, ale současně je otevřen příspěvkům zvenčí, a to domácím i zahraničním.

ročník 31, číslo 3, 2021

ISSN 1211-4669 (Print)

ISSN 1805-9511 (Online)

journals.muni.cz/pedor

facebook.com/pedagogicka.orientace

